

Din Referanslı Hareketlerin Sosyo-Politik Bağlamda Karşılaştırılması: Evanjelizm ve Gülenizm (FETÖ) Örneği *

Muhammed Yamaç | <https://orcid.org/0000-0003-2215-4492> | myamac@bartin.edu.tr

Bartın Üniversitesi | <https://ror.org/03te4vd35>

İslami İlimler Fakültesi, Din Bilimleri Anabilim Dalı, Bartın, Türkiye

Öz

Din, toplumsal bir fenomendir. Özellikle dinin meşrulaştırma ve araçsallaştırma gücü, din referanslı hareketlerin birçok boyutunda işlevsel olabilmektedir. Bu hareketlerin sosyo-politik bağlamı da dinin fonksiyonelliğinden bağımsız değildir. Çalışmada, din referanslı hareketlerden olan Evanjelizm ve Gülenizm (Fetullahçı Terör Örgütü: FETÖ) sosyo-politik yaklaşım açısından incelenmiştir. Bu anlamda hareketlerin birçok boyutta benzer eğilimlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Evanjelizm ve Gülenizmin, referans aldıkları dinî gelenekten ayrılan sosyo-politik eğilimler açısından paralel yön ve ihtivalar taşıdıkları anlaşılmıştır. Çalışmada, nitel yöntem tekniklerinden biri olan dokümantasyondan, sosyolojik ve anlayıcı bir perspektifinden yararlanılmıştır. Bu çerçevede elde edilen bulguların veya verilerin salt benzer eğilimleri üzerine odaklanılmış ve bunlar karşılaştırmalı analizlerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma, “Evanjelizm ve Gülenizm hangi sosyo-politik eğilimler açısından benzer özellikler içermektedir?” problematiğini irdelemektedir. Varılan sonuç, Gülenizm ve Evanjelizmin sosyo-politik bağlamda birçok açıdan benzer eğilimlere sahip olduğudur. Hareketlerin kuruluş, gelişim seyri, yapılanmaları, ulusal ve küresel ölçekli sosyo-politika, hedef, söylem, faaliyet ve stratejiler bakımından benzer eğilimlerini ortaya çıkarmak çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Din Sosyolojisi, Din Referanslı Hareketler, Evanjelizm, Gülenizm, Fetullahçı Terör Örgütü, FETÖ, Evanjelizm-Gülenizm Mukayesesi

Atıf Bilgisi

Yamaç, Muhammed. “Din Referanslı Hareketlerin Sosyo-Politik Bağlamda Karşılaştırılması: Evanjelizm ve Gülenizm (FETÖ) Örneği”. *Tetkik* 2 (Eylül 2022), 285-318.

<https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2022.2.44>

Geliş Tarihi 23.07.2022

Kabul Tarihi 26.09.2022

Yayın Tarihi 30.09.2022

Değerlendirme

Ön inceleme: İç Hakem (Editörler)

İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

* Bu makale, 2. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan “Din Referanslı Hareketlerin Sosyo-Politik Bağlamda Karşılaştırılması: Evanjelizm ve Gülenizm (FETÖ) Örneği” adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Taraması

Yapıldı - Turnitin

Etik Bildirim

tetkik@okuokut.org

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır.

Comparison of Religion-Referenced Movements in Socio-Political Context: The Example of Evangelism and Gulenism (FETÖ) *

Muhammed Yamaç | <https://orcid.org/0000-0003-2215-4492> | myamac@bartin.edu.tr

Bartın University | <https://ror.org/03te4vd35>

Faculty of Islamic Sciences, Department of Religious Sciences, Bartın, Türkiye

Abstract

Religion is a social phenomenon. In particular, religion's legitimation and instrumentalization power can be functional in many dimensions of religion-referenced movements. The socio-political context of these movements is not independent of the functionality of religion. In the study, Evangelicalism and Gulenism (Fetullah Terrorist Organization - FETÖ) were examined comparatively within the framework of a socio-political approach. In this sense, it has been determined that movements have similar tendencies in many dimensions. It has been understood that Evangelism and Gulenism have identical aspects and contents regarding socio-political preferences that differ from the religious tradition they refer. In the study, documentation, one of the qualitative method techniques, and a sociological and understanding point of view were used. In this context, only similar trends of the findings or data were focused on and these were tried to be revealed by comparative analysis. The study, "Evangelicalism and Gulenism in terms of which social policies tendencies contain similar features?" scrutinizes the problem. The conclusion reached is that Gulenism and Evangelicalism have similar tendencies of many aspects in the socio-political context. The main subject of the study is to reveal the similar trends of the movement in terms of establishment, stages of development, structuring, national and global scale social policies, goals, discourse, activities, and strategies.

Keywords

Sociology of Religion, Religion Referenced Movement, Evangelism, Gulenism, Fetullah Terrorist Organization, FETÖ, Evangelism-Gulenism Comparison

Citation

Yamaç, Muhammed. "Comparison of Religion-Referenced Movements in Socio-Political Context: The Example of Evangelism and Gulenism (FETÖ)". *Tetkik 2* (September 2022), 285-318. <https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2022.2.44>

Date of Submission	23.07.2022
Date of Acceptance	26.09.2022
Date of Publication	30.09.2022
Peer-Review	Single anonymized – One Internal (Editorial Board) Double anonymized - Two External * This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "Comparison of Religion-Referenced Movements in Socio-Political Context: The Example of Evangelism and Gulenism (FETO)", orally delivered at the 2nd Turkish Symposium of Social Sciences.
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	tetkik@okuokut.org
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Din toplum(lar) için fenomendir.¹ Din, bazı grup veya hareketlerin meşrulaştırım, araçsallaştırma, dayanışma gibi boyutlarında fonksiyonelliğe sahiptir.² Bu yönüyle din, din referanslı hareketlerin oluşumunda ve gelişim seyrinde en etkili ve işlevsel araçlardan biridir. Bu anlamda oldukça etkili ve önemli bir olgu olması nedeniyle din, özellikle dinden güç kazanan hareketlerin sosyo-politik bağlamında üstlendiği işlev hayati bir önem taşımaktadır. Hıristiyanlığın Protestan mezhebi içerisinde vücut bulan Evanjelizm ile İslâmî öğreti ve argümanları araçsallaştıran Gülenizm³ (Fetullahçı Terör Örgütü: FETÖ), içinden çıktıkları dinî gelenekten farklılaşan ve yabancılaşan sosyo-politik yaklaşımları açısından benzeşen yön ve içeriklerle oldukça dikkat çekmektedir. Bu anlamda hareketlerin kuruluş ve gelişim seyri, yapılanması, metodolojik yaklaşımı, ulusal ve küresel ölçekli politika, söylem, faaliyet, hedef ve stratejiler açısından birtakım benzerliklere sahip oldukları söylenebilir. Bu benzer yönler, metin içinde ilgili başlık altlarında etraflıca ele alınmaktadır. Araştırma, din referanslı hareketlerden olan Evanjelizm ve Gülenizmin sosyo-politik yaklaşımlarını karşılaştırmak suretiyle benzerliklerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu ise sosyolojik analizlerle ortaya konulmaktadır. Araştırma, özellikle din bilimleri alanında güncel ve önemli bir araştırma konusu olarak ortada durmaktadır. Ancak çalışmanın kapsamıyla ilgili kamu ve özel alanda (özellikle Diyanet ve SETA raporları gibi) yayımlanan raporlar dışında genelde din bilimleri ve özelde Din Sosyolojisi literatürüne katkı sağlayacağı umulan bu ve benzeri çalışmaların ciddi anlamda eksikliği göze çarpmakta ve ihtiyaca binaen ilgili literatürde bir boşluğa karşılık geleceği düşünülmektedir. Nitekim çalışma söz konusu ihtiyaca ışık tutmakta; Evanjelizm ve Gülenizmi sosyo-politik bağlamda karşılaştırmak suretiyle salt benzerlikleri tespitine girişmektedir. Bu kapsamda söz konusu din referanslı hareketlerin gerek kuruluşları, gelişim seyirleri, yapılanmaları ve metodolojik perspektifleri gerekse ulusal/küresel ölçekli politikaları, söylem, faaliyet alanları, hedef ve stratejileri bakımından ne tür benzerlikler taşıdıklarına dair problematik boyutlar irdelenerek elde edilen tespitler sosyolojik analizlerle ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu ise nitel yöntem ve dokümantasyon tekniğiyle tespit edilen veriler/bulgular, karşılaştırmalı olarak ele alınmakta ve yorumlayıcı bir perspektif ve sosyolojik analizlerle anlaşılmasına ve anlamlandırılmaya

¹ Dinin fenomen boyutu için bk. Ejder Okumuş, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Maarif Mektepleri, 2018).

² Dinin işlevsel boyutlarına dair bk. Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 67-86.

³ "Gülenizm" kavramı için bk. Muhammed Yamaç, *Darbe ve Din* (Ankara: Eskiye Yayınları, 2020), 169.

çalışılmaktadır. Araştırma, genel anlamda çok boyutlu yönleri ve geniş bir kapsama sahip olması nedeniyle Evanjelizm ve Gülenizmin sosyo-politik bağlamı ve salt benzerlikleriyle sınırlandırılmıştır.

1. Kuruluş ve Gelişim Seyirleri, Yapılanmaları ve Metodolojik Yaklaşımları Bakımından Benzerlikler

1.1. Kuruluş ve Gelişim Seyirleri Bakımından Benzerlikler

Öncelikle konuyu etraflıca ortaya koymak ve daha anlaşılır kılmak amacıyla Evanjelizm ve Gülenizm oluşumlarının tarihsel serencamına kısaca değinmek gerekmektedir. Evanjelizmin tarihsel arka planı Protestan reformuna dayanmakla birlikte 1970’lerde Amerika’da “dinî bir hareket olarak”⁴ Protestan mezhebi içerisinde ortaya çıkmıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda Amerika’da ciddi anlamda destek bulan hareket, gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetleriyle büyük bir ivme kazanmıştır.⁵ 18. yüzyılda Amerika’da baş gösteren ve bir dinî canlanma/uyanış olan “büyük uyanış” (égreat awakening) hareketine bağlı olarak şekillenen tarihsel bir gelişim seyri çizmektedir.⁶ Nitekim bu süreçte “Evanjelic” kavramı, özel olarak büyük uyanışı benimseyen Hıristiyanlar için kullanılmaya başlanmıştır.⁷ 19. yüzyılda ise, Kuzey Amerika’nın en yaygın dinî yapılarından biri haline gelmiştir.⁸ Bugüne dek ortaya koyduğu küresel ve sosyo-politik perspektif ve misyon, Evanjelizmin giderek daha fazla dikkat çekmesine yol açmıştır. Nitekim 19. ve 20. yüzyıllarda gerçekleştirilen yoğun misyonerlik faaliyetleriyle Amerika başta olmak üzere “Afrika”,⁹ Asya ve diğer coğrafyalara yayılarak küresel bir boyut kazanmıştır.¹⁰

⁴ Başka bir çalışmada Evanjelic ya da fundamentalist yaklaşımların “yeni çağ hareketleri” olarak nitelendirildiği ifade edilmektedir. Bk. Merve Bahadır – İhsan Çapcıoğlu, “Yeni Dini Hareketlerde Çevrimiçi ve Çevrimdışı Yönelimler: Sahaja Yoga Örneği”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 32/2 (Nisan 2021), 374.

⁵ George Edward White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, çev. Cem Tarık Yüksel (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995), 15.

⁶ Evanjelic hareketin dinî uyanış veya canlanmaya bağlı olarak ortaya koyduğu tarihî gelişimsel serüveni için bk. George M. Marsden, *Understanding Fundamentalism and Evangelicalism* (Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991); Mark A. Noll, *The Rise of Evangelicalism: The Age of Edwards, Whitefield and the Wesleys* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2004).

⁷ Mahmut Aydın, “Evanjelic Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye’deki Yansımaları”, *Dinler Tarihi Araştırmaları-V (Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye’de Misyonerlik)*, ed. Asife Ünal (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2005), 50.

⁸ Şinasi Gündüz, “Protestan Geleneğinde Yeni Hıristiyan Sağı Olarak Evanjelizm”, *VIII. Kur’an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar* (Ankara: Fecr Yayınları, 2006), 53.

⁹ Afrika kıtasındaki misyonerlik faaliyetleri için bk. Timothy C. Tennent, *Theology in the Context of World Christianity* (Michigan: Zondervan Academic, 2007), 8.

¹⁰ Filiz Çoban Oran, “Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı

1867’de İskoçya Edinburgh Üniversitesi New College’de Alexander Duff tarafından “Evanjelik Teoloji Kürsüsü” adıyla Hıristiyanlık tarihinin ilk misyon kürsüsü kurulmuştur.¹¹ Evanjelizm büyük hedeflerle birlikte zamanla dinî söylemleri aşarak etki alanını genişletip küresel gücünü ciddi anlamda arttırmış ve bunun bir sonucu olarak 1943’de “Ulusal Evanjelikler Birliği” kurulmuştur.¹²

Fethullah Gülen’in 1960’lı yıllardaki vaaz ve sohbetleri etrafında birleşen insanların oluşturduğu bir hareket olan Gülenizm, 1970’lerden itibaren Türkiye’de kamusal alanlarda kümeleşmeye başlamıştır.¹³ 1970’lerde Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB)’e bağlı bir vaiz olan ve Said Nursi’nin bir takipçisi kabul edilen Fethullah Gülen, süreç içerisinde etrafındaki kişilerle birlikte Nurculuğa bağlı ama kendisine özgü örgütlü (görece) bir dinî yapı inşa etmiştir.¹⁴ Bu kapsamda 1990’lı yıllardan itibaren (özellikle Gülen’in 1999’da Amerika’ya gitmesiyle birlikte) Nur hareketinden farklılaşarak okulları, medyası, dergi ve yayınları, sağlık kuruluşları, iş ağları ile kurulu hiyerarşik geniş bir örgüt yapısıyla kurumsal bir görünüme kavuşmuştur.¹⁵ 1999’da Gülen’in Amerika’ya gitmesi, hareketin belki de en önemli dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. Nitekim bu süreçle birlikte hareket, dinî yapısından ziyade eğitim, ticaret, siyaset, yargı, emniyet, medya, askerî bürokrasi gibi kamusal¹⁶ ve özel alanlarda görünürlük kazanarak dinî olmayan birçok farklılığı bünyesinde barındırmıştır.¹⁷ Bu süreçle birlikte artık hareket, dinî bir oluşumdan daha çok kurumsal, hiyerarşik ve gizli bir örgüt yapılanmasına bürünmüştür. Nitekim hareket, ilk etapta, dinî ve milliyetçi söylem ve perspektifi etkili bir şekilde işlevselleştirmiş, sonrasında modern dönemin perspektifine uygun olarak laik, seküler, liberal, ateist ve gayr-müslimlerle ilişkilerini geliştirmek suretiyle harekete yeni çevrelerin eklenmesini sağlayarak küresel bir atılım sürecine girmiştir.¹⁸

Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül, 2017), 2023.

¹¹ Olav Guttorm Myklebust, *The Study of Missions in Theological Education* (Oslo: Egede Institutet, 1955-1957), 1/187.

¹² Oran, “Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri”, 2024.

¹³ Bk. Yamaç, *Darbe ve Din*, 173-174.

¹⁴ H. Şule Albayrak, “Günümüz Türk Din Sosyolojisine İbn Halduncu Bir Katkı: 15 Temmuz Darbe Girişimi”, *İslâmî İlimler Dergisi* 12/1 (Haziran 2017), 176.

¹⁵ Büke Koyuncu, *Ak Parti’nin Ulusal Kimlik Vizyonunda İslam Unsuru Türkiye’de Ulusal Kimlik-Din İlişkisi Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 113.

¹⁶ Gülenizmin Türkiye’de 1966-1983 yılları oluşum dönemi ve 1983-1997 yılları arası kamusal alana giriş dönemi olarak ifade edilmektedir. Bk. Cemal Özel, *Türkiye’de Çokkültürlülük Çoğulculuk ve Din* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 281.

¹⁷ Yamaç, *Darbe ve Din*, 174.

¹⁸ Özel, *Türkiye’de Çokkültürlülük Çoğulculuk ve Din*, 281.

Hareketin bu süreçte özellikle Türkiye’de kamusal alanlarda daha fazla güçlendiği ve kamusal sınırlarını ciddi anlamda genişlettiği söylenebilir.¹⁹ Gülenizmin Türkiye’de uzun dönem boyunca devlete sızarak teşkilatlandığı ve 15 Temmuz 2016’da bir darbe teşebbüsüyle²⁰ harekete geçtiği, bununla birlikte uluslararası ve gizli bir örgüte dönüştüğü söylenebilir.²¹

Evanjelizm ve Gülenizm yapılarının ortaya çıkışında dinî anlayış farklılıkları en belirleyici faktördür. Esasen dikkatle incelendiğinde hareketlerin kuruluş ve gelişiminde birtakım ortak veya paralel temalar taşıdığı görülebilmektedir. Evanjelizm, Hıristiyanlığın Protestan mezhebi içerisinde dini ve kiliseyi farklı yorumlamasıyla dikkat çeken bir harekettir. Kuruluş ve gelişim seyrinde daha çok “İncil yerine Kitâb-ı Mukaddes temelinde Hıristiyanlığa farklı bir dinamizm kazandırma”, “kilise yerine bireysel dindarlığı ve ev kiliselerini işlevselleştirme”, “İsâ-Mesih merkezli yeni bir dünya düzeni kurma”, “papazlar yerine Evanjelik anlayışı önceleyen vaizler eliyle misyonerlik faaliyeti gerçekleştirme”, “diğer toplum ve dinlere karşı politik ve stratejik olarak hoşgörü ve diyalog anlayışını işlevsel kılma”, “birçok alan ve boyutta görünme ve faaliyet gerçekleştirme”, “kamusal/bürokratik alanlarda güçlü olma çabası” gibi tutumlarla Hıristiyan geleneğinden büyük ölçüde farklılaşan bir görünüme sahip olduğu söylenebilir.²² Gülenizm ise, “Kur’an ve hadis yerine ilk etapta Risale-i Nur külliyyatını sonraki dönemde ise salt örgüt liderine ait eserler temelinde özelde Türkiye toplumunu genelde Müslüman toplumları dizayn etme”, “hareketin lideri etrafında mesiyanik bir kült/ezoterik tavır geliştirme”, “resmî din görevlileri yerine kendi “imam”larını ve camiler yerine ışık evlerini işlevsel kılma”, “kamusal alanlarda yer edinme çabası”, “eğitim, kültür, STK, finans, sağlık vb. birçok alan, sektör ve boyutta faaliyet gerçekleştirme”, “diğer toplum ve dinlere karşı stratejik ve politik olarak hoşgörü ve diyalog anlayışını benimseme” gibi yaklaşımlarla büyük ölçüde referans aldığı dinî gelenekten farklılaştığı ve yabancılaştığı²³ (alienation) söylenebilir. Böylece Gülenizm dinî yerel hareket olmaktan çok, küresel oluşuma sahip örgütlü bir hiyerarşik harekete dönüşmüştür.

¹⁹ M. Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşîler, Milli Görüş ve Ak Parti*, çev. Ahmet Yıldız (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005), 242.

²⁰ 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsüne dair ayrıntılı bilgi için bk. Yamaç, *Darbe ve Din*, 168-222.

²¹ Sevin Baykara, *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türk Dış Politikasına Etkileri* (Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 38.

²² Evanjelizmin Hıristiyan geleneğinden farklılaşan boyutlarına dair bk. Muhammed Yamaç, “Evanjelik Dinî Hareketin Teo-sosyolojik Paradigması”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Temmuz 2022), 704-726.

²³ Gülenizmin yabancılaşmasına dair bilgi için bk. Yamaç, *Darbe ve Din*, 174-180.

Hareketlerin gelişim seyri içerisinde genel olarak içinden çıktıkları dinî gelenekten birçok boyutta farklılaştıkları anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle hareketlerin yukarıda zikredilen benzer özellikleri dolayısıyla referans aldıkları din ve dinî mükteşebat (anlayış ve gelenek) havzasını kendi perspektifleriyle olabildiğince dönüştürmek suretiyle “yeni bir toplum tipi ve dünya düzeni” anlayışına entegre etme ve âmil kılma çabası hâkimdir. Evanjelizm süreç içerisinde başta Amerika ve Avrupa olmak üzere “evanjelik anlayış” çerçevesinde tüm dünyayı etkileme, yönetme ve kontrol etme hedefine yönelmiş gözükmektedir.²⁴ Evanjelizmin Amerika’nın örneğinde uygun değerler manzumesi ve kültürüyle (demokrasi, özgürlük ve adalet) benzenmiş bir dünya toplumu yaratma isteği görülürken arka planında hangi gizli amaçların yattığı pek bilinmemektedir. 1950’lerden itibaren Evanjellikler Amerika iç ve dış siyasetinde ve kamusal alanlarda etkili olmaya başlamıştır.²⁵ Günümüzde ise Hıristiyanlık içinde en hızlı gelişen ve yayılan dinî hareket olma özelliği taşımaktadır.²⁶ Bu noktada hızlı gelişim ve yayılma imkânı elde edebilmesi, dinleyici kitlesi oldukça fazla olan popüler evanjel vaizlere sahip olması, ekonomik olarak son derece güçlü bir konumda bulunması, hareketin dünya siyasetine dair gizli bir ajandasının olması ve kamusal alanlara sızma çabası akıllara Gülenizm hareketini getirmektedir. Hareketlerin kuruluş ve gelişim seyri içerisinde geliştirdikleri sosyo-politik tutumda benzer temaların dikkat çektiği görülmektedir. Öyle ki bölgesel/yerel şartlar ölçüğünde zamana, zemine ve konjonktüre göre değişebilen söylem, anlayış ve tutumda oldukça etkili bir görünüme sahip olması, hareketlerin benzer temalarla hareket ettiğini göstermektedir.

Gülenizm, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Türkiye’nin “laik/seküler sosyo-kültürel sisteme evrildiği ve toplumda komünist kuşakların vücut bulduğu” mottosu/gereğesi üzerine bina edilen “sosyo-kültürel yapıyı dindarlaştırma, talim ve terbiyeyle dindar (imanlı ve ahlâklı) kuşaklar (altın nesil) yetiştirme” panzehiriyle toplumu kurtarma amacıyla dinî alanda oluşan olumsuzlukları aşmayı vaaz etmiştir.²⁷ 1960-70’li yıllarda Türkiye’de (görece) dinî argüman ve referanslarla kurulan Gülenizm, politika-din ve politika-dinî hayat boyutunda birtakım tartışma ve açmazların olduğu süreçte “hizmet veya gönüllüler hareketi adıyla kendisini

²⁴ Bk. Yamaç, “Evanjelic Dinî Hareketin Teo-sosyolojik Paradigması”, 704-726.

²⁵ Hakan Yılmaz, “Evanjelic Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme”, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Haziran 2020), 30-32.

²⁶ Grace Hallsell, *Tanrı’yı Kıyamete Zorlamak*, çev. Mustafa Acar – Hüsnü Özmen (Ankara: KİM Yayınları, 2003), 16.

²⁷ Bk. Yamaç, *Darbe ve Din*, 173-200.

meşrulaştırmaya”²⁸ çalışmıştır. Diğer taraftan hareketi güçlü kılmak için kendini adanmış kitleler inşa ederek harekete aidiyet şuuru ve bağlılığı hissiyatını artırmaya dönük girişimleriyle dikkat çekmiştir. Aidiyet ve bağlılık hissiyatı arttıkça harekete katılım sağlamayan bireylere karşı daha agresif (dışlayıcı ve ötekileştirici) bir bakış açısı ortaya çıkmıştır.

Gülenist hareket 2000’li yıllara gelindiğinde gerek yerel gerekse de küresel ölçekte birçok açıdan güçlü bir yapılanmaya kavuşmuştur. Hareket, bir süre sonra dinî farklı okuma ve aktarmanın ötesinde etkili ve güçlü bir ulusal ve küresel konum kazanmak amacıyla farklı stratejik ve politik yaklaşımlar sergileyerek 15 Temmuz 2016’da darbe girişiminin esas müsebbibi olacak kadar ileri gidebilmiştir. Hareketin hala birçok ülkede kilit noktalarda takiyye anlayışı ve kripto yapılanmasıyla varlığını sürdürdüğü²⁹ bilinmekte ve çok boyutlu bir sosyo-politik görünüme evrilmiş gözükmektedir.³⁰

Esasen söz konusu hareketlerin kuruluş sürecinde içinde buldukları dinî ve sosyo-politik konjonktürü kendi varoluşlarının belki de en önemli meşrulaştırıcı karakteri olarak işlevsel kıldıkları söylenebilir. Bunlardan biri de anti-komünizmdir. Gülenizm ile Evanjelizmin kuruluş süreçlerinde “anti-komünist” felsefe anlayışına paralel sosyo-politik yaklaşım sergilemeleri, küresel ölçekte anti-komünist karşıtlığında birleştiklerini göstermektedir. Hareketler ortaya çıkış dönemlerinde mevcut olan teo-sosyolojik ve politik duruma bir başkaldırı şeklinde “dinî bir canlanma” ve “bir dindarlaşma eğilimi” olarak addedilmişlerdir. Bu nedenle hareketlerin ilk etapta “fundamentalist” bir bakış açısıyla bireysel ve toplumsal anlamda kendi perspektiflerinin gerektirdiği doğrultuda bir gelişim seyri izledikleri anlaşılmaktadır. Bu çerçevede dini ve dindarlığı oldukça önemli görüp anlayışlarını tam olarak ifade eden dinî perspektifi temsilin imkânını arttırma yönünde bir strateji geliştirdikleri görülebilmektedir. Bu gelişim sürecine uygun olarak da hareketlerin; din, eğitim, sosyal, kültür, sağlık, medya, yayıncılık, STK, ticaret vb. birçok alanda faaliyet gerçekleştirmeleri bakımından benzer bir gelişim seyri yaşadıkları söylenebilir.

²⁸ Elisabeth Özdalga, *İslâmcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif*, çev. Gamze Türkoğlu Oğuz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007).

²⁹ Gülenizmin Birleşik Krallık yapılanması için bk. Enes Bayraklı vd., *FETÖ’nün Birleşik Krallık Yapılanması* (İstanbul: SETA Yayınları, 2018); Gülenizmin Almanya yapılanması için bk. Kemal İnat vd., *Almanya’da FETÖ Yapılanması ve Almanya’nın FETÖ Politikası* (İstanbul: SETA Yayınları, 2018); Gülenizmin iç ve dış örgüt yapılanması için bk. Enes Bayraklı – Ufuk Ulutaş, *FETÖ’nün Anatomisi* (İstanbul: SETA Yayınları, 2017).

³⁰ Gülenizmin çeşitli görünümleri için bk. Mahmut Aydın, “Melez ve Senkretik Bir Yapılanma Olarak Fetullahçı Terör Örgütü”, *Eskiye*ni /34 (Mayıs 2017), 75-94.

1.2. Yapılanmaları Bakımından Benzerlikler

Evanjelizm ve Gülenizm yapılanmalarında birtakım benzer ihtivalar taşıdıkları görülmektedir. Hareketlerin “ev” tipi yapılanmaları bu kapsamda değerlendirilebilir. Daha açık bir ifadeyle Evanjelizmin “ev tipi kiliseleri” ile Gülenizmin “ışık evleri” yapısal tip model olarak benzerlik göstermektedir.

Küresel ölçekte Hıristiyan nüfusun günden güne azalması ve buna karşın Müslüman nüfusun artış trendini sürdürmesi,³¹ genelde Hıristiyanlığı özelden Evanjelik hareketi birtakım arayışlara itmiştir. Buna göre ciddi anlamda bir yenilenmenin şart olduğu ve buna yönelik stratejiler geliştirilmesi gerektiği üzerine görüşler yoğunlaşmıştır. Bunun da geleneksel kilise modeli yerine “ev kiliseleri”³² yapılanmasıyla ancak mümkün olacağı düşünülmüştür.³³ Bu nedenle Evanjelizm, Hıristiyan olmayan bölgelerde geleneksel resmi kiliseler kurmak yerine küçük modern ev kiliselerini tercih etmekte³⁴ ve buralarda yürüttüğü misyoner faaliyetlerle işlevsel/dinamik bir görünüme kavuşmayı beklemektedir. Bununla Hıristiyan olmayanların İsâ-Mesih ile ilgili haberleri öğrenebilmesi ve kolaylıkla giriş-çıkış yapabilmesi amaçlanmıştır. Bu evler daha fazla taraftar toplamak, farklı yapı veya gruplara farklı hizmetler sunabilmek ve daha dinamik bir yapıya kavuşmak için zorunlu bir yenilik olarak görülmektedir.³⁵ Bu nedenle Evanjelizm dünyada (özellikle Müslüman ülkelerde) bir meslek (öğretmen, gazeteci, avukat, bankacı, mühendis, doktor, iş adamı vs.) adı altında “ev kiliseleri”³⁶ vasıtasıyla misyon faaliyetleri gerçekleştirmektedir.³⁷ Kilise binası/müştemilatı yapımının ve misyonerlik faaliyetlerinin yasak veya yasal olarak oldukça güç olan Müslüman

³¹ Dünya dinlerinin 2010-2050 nüfus büyüme sayısal veri analizleri için bk. Pew Research Center (PRC), “The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050” (Erişim 2 Nisan 2022).

³² Ev kiliseleri yapılanmaları için bk. William Tenny-Brittian, *House Church Manual* (Missouri: Chalice Press, 2004); Wolfgang Simson, *Houses that Change the World: The Return of the House Churches* (London: Authentic Media, 2004).

³³ Aydın, “Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye’deki Yansımaları”, 56.

³⁴ Aydın, “Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye’deki Yansımaları”, 52.

³⁵ Bk. Daniel R. Sanchez, “Strategies for Starting Churches”, *Missiology: An Introduction to the Foundations, History, and the Strategies of World Missions*, ed. John Mark Terry (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2015), 409-423.

³⁶ Samsun’un Atakum ilçesinde bulunan “Agabe House (Sevgi Evi)”, Türkiye’deki birçok ev kilisesinden biridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Şener Faruk Bedir, *Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Anlayışı ve Misyonerlik Yöntemleri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 149; Aydın, “Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri”, 66-67.

³⁷ Bk. R. Alton James, “Missions in the Twentieth and Twenty-First Centuries”, *Missiology: An Introduction to the Foundations, History, and the Strategies of World Missions*, ed. John Mark Terry (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2015), 217-232; Bedir, *Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Anlayışı ve Misyonerlik Yöntemleri*, 129.

ülkelerde/bölgelerde, son dönemde bu yöntemle kendini İsa-Mesih'e adayan müritleri yetiştirmek amacıyla çok sayıda ev kilisesinin açıldığı belirtilmiştir.³⁸ Evanjelizmin öğretilerinin aktarımı ve yaygınlaşması noktasında işlevsel bir rol üstlenen bu evlerin muhitleri içerisinde (yerel) din adamı (pastör veya rahip) yetiştirilerek buralarda denetimin ve idarenin sağlanması hedeflenmiştir.³⁹ Bu evlerin üstlendikleri misyon çerçevesinde Evanjelik öğreti temelinde birey, grup ve toplumların oluşması, Hıristiyan olmayan bölge ve kitlelere İncil'in daha hızlı ve daha kolay aktarımının gerçekleşmesi, böylelikle hareketin birliği ve dayanışması güçlendirilerek kesintisiz bir büyüme ve gelişmenin sağlanması öngörülmektedir.⁴⁰ Küresel ölçekte misyon faaliyetleri bakımından dinamik ve oldukça etkili ve işlevsel bir mekanizmaya sahip olan bu evlerde esnek bir yapı içerisinde yemekli/yemeksiz, gayr-i resmî ve serbest toplantılar ve ibadet ritüelleri (dua etmek, ekmek kırmak vs.) gerçekleştirilmektedir.⁴¹

Evanjelizmin bu küçük "ev kiliseleri", Gülenizmin "ışık evleri"ne yapısal tip/model olarak benzemektedir. Evanjeliklerin ev kiliselerinin; "ev liderleri", "kilise liderleri", "kilise kurucuları", "hizmet liderleri", "bölge/eyalet liderleri", "ülke liderleri" vb. şeklindeki hiyerarşik oluşumu,⁴² Gülenizmin grup içi disiplinini sağlayan bir kontrol mekanizması olarak hiyerarşik (7 katlı) piramit yapılanmasını andırmaktadır. Gülenizmin hiyerarşik yapılanmasında ışık evlerinin "abi" ve "abla"ları, ilçelerin, illerin, bölgelerin, ülkelerin, teşkilatların, kurumların, kuruluşların vb. farklı imamaları bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca Gülenizmin ışık evlerinde olduğu gibi Evanjelik ev kiliseleri de sıcak/samimi ilişkilerin üretildiği mekânlar olarak müntesipler arasında yoğun bir etkileşim/iletişim/ilişkinin ortaya çıktığı yerlerdir.⁴³

Gülenizmin ulusal ve küresel ölçekteki gelişiminde ışık evlerinin rolü, etkisi ve işlevi oldukça büyüktür. Gülenizmin çok boyutlu olarak faaliyet ve kabiliyetinin dinamik tutulmasında ışık evlerinde yürütülen vaaz, sohbet ve faaliyetlerin azımsanmayacak etkisi bulunmaktadır. Bunun gibi Evanjelik hareketin de oluşumunda, gelişiminde ve taraftar bulmasında evlerde gerçekleştirilen misyoner faaliyetlerin rolü ve etkisi oldukça önem taşımaktadır. Nitekim kilise noktasında bir

³⁸ Aydın, "Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri", 56-57.

³⁹ Aydın, "Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri", 53.

⁴⁰ Sanchez, "Strategies for Starting Churches", 410-415.

⁴¹ Aydın, "Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri", 57.

⁴² Evanjeliklerin ev kiliselerinin işleyişi ve yapısıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Aydın, "Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri", 54-55.

⁴³ H. Ezber Bodur, "Moonculuk Hareketi ve Türkiye'de Benzer Bir Cemaat Yapılanmasının Sosyolojik Analizi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /1 (Haziran 2003), 28.

yenilenme ve canlanma gereksinimi duyan Evanjelikler, bu canlanmanın geleneksel/kurumsal/resmi kilise tarzı yerine bireysel dindarlığı önceleyen küçük ev kiliseleri vasıtasıyla olacağına inanmaktadır.⁴⁴

Evanjelizmin ev kiliselerinin yanında Gülenizmin yapılanmasında görüldüğü gibi küresel ölçekte kreşleri, ilköğretim okulları, üniversiteleri, kolejleri, dergi ve gazeteleri, kitabevleri, TV ve radyo programları, ticari faaliyet ve yapıları, reklam gelirleri, (gezici) vaizleri, sivil toplum örgütleri ve yayın organları mevcuttur.⁴⁵ Tüm bunlar, yapısal tip model olarak söz konusu hareketlerin benzer temalı yönleri olarak dikkat çekmektedir.

Evanjelizm ve Gülenizm mesiyani/mesihçi bir yapılanma örneği oluşturmuştur. Mesiyani yapılanma, toplumu mevcut kötü durum veya şartlardan kurtarabilecek kutsal özellikler atfedilen mehdi/mesih gibi bir kurtarıcı düşüncesine, inancına ve beklentisine dayalı bir örgütlenme oluşumunu ifade etmektedir. Buna göre mevcut kötü konjonktürün ancak bir mesih (kurtarıcı) tarafından düzeltilebileceği, buna inanan insanların kurtuluşa ereceği düşüncesine dayalı birtakım öğreti, talimat veya stratejiye uymanın gerekliliğine inanılmaktadır. Evanjelizmin mesiyani karakteri “Îsâ-Mesih” öğretisinde, Gülenizmin ise “kâinat imamı” olarak isimlendirilen hareketin liderine bağlılık yaklaşımında belirginleşmektedir. Bu anlamda Evanjelizmin Îsâ-Mesih öğretisinin vardığı sonuç ile Gülenizmin mesiyani anlayışı arasında birtakım paralel temalar bulunmaktadır. Mesiyani perspektif, her iki yapının gelişim serüveninde son derece etkili bir unsurdur. Nitekim bu yapıların dayandığı teolojik temele bir dayanak olması bakımından ve ahiret veya kıyamet stratejileri dahil birçok giyabi meselenin dayandığı temel bir argüman olarak mesiyani yaklaşımların rolü bulunmaktadır. Mesiyaniğin, söz konusu hareketlerin mobilize olmasında ve taraftar bulmasında güçlü bir yardımcı unsur olarak işlevselleştirildiği görünmektedir. Ayrıca hareketlerin dinî temelden uzaklaşp/kopup politik, stratejik ve küresel hedef ve yönlere evrilmesinde bir anlamda mesiyani karakterin etkisi bulunmaktadır. Nitekim Evanjelizm Hz. Îsâ'nın (Mesih) nüzülü konusunu stratejik olarak politikleştiren bir dinî hareket görünümündedir.⁴⁶

Evanjelizmin mesiyani inancına göre kıyamete yakın “türbülasyon” olarak ifade edilen ve toplumsal kaos, kargaşa ve doğal felaketlerde artışların yaşanacağı bir dönemde kurtarıcı olarak Mesih'in yeryüzüne inişini hızlandırmak amacıyla

⁴⁴ Aydın, “Evanjelic Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri”, 56.

⁴⁵ Yılmaz, “Evanjelic Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme”, 30-40.

⁴⁶ Mehmet Akben, *Hız. Îsâ'nın Nüzülü Meselesi: Dini ve Politik Yaklaşımlar* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 86.

müntesiplerin İshâ-Mesih'e yardımcı olabilecek yaklaşımlar sergilemeleri gerekmektedir.⁴⁷ Bu yaklaşımı sergileyen mesihanik müntesipler gökyüzünde İshâ-Mesih'in yanına yükseltilecek (rapture),⁴⁸ buna inanmayanlar ise göğe yükseltilmeyip yedi yıl sürecek bir kriz ortamında Deccal'in hâkimiyeti altında yaşamak durumunda kalacaklardır.⁴⁹ Mesih inancını benimseyip gökyüzüne yükselen müntesipler İshâ-Mesih ile birlikte yeryüzüne inerek Kudüs civarında kıyametin habercisi olan Armagedon Savaşı ile Deccal'i mağlup ederek vaat edilmiş bir yer olan Kudüs'te bin yıllık bir evanjelik milenyum krallığı inşa ederek tüm dünyaya egemen olacaklardır.⁵⁰ Evanjelizmin bu mesihanik yaklaşımı, "Hıristiyanlığın misyon anlayışını kilise merkezlikten (eklesiosentrizm) mesih merkezliliğe (kristosentrizm) geçişi"⁵¹ göstermektedir.

Gülenizmin mesihanik anlayışında ise, "kurtarıcı" ve "kâinat imamı" özellikleriyle donatılan hareket liderinin (Gülen) kült ve ezoterik inanç birleşiminden beslendiği anlaşılmaktadır. Nitekim ezoterik ve kült karakterli yapılanmalar mistik özellikler taşımakta ve dünyevi hedeflerin yanında dinî ve kutsal değerleri sıklıkla söylemleştirerek referans aldıkları dinî teolojiyi meşrulaştırmaya çalışmakta, hareket lidere kutsal özellikler atfedilerek seçilmişlik zırhı giydirilmektedir.⁵² Bu yaklaşımda "Gülen-Mesih" tipolojisi, Peygamber'in ailesinden geldiği⁵³ ve Allah ile özel görüşmeler gerçekleştirdiği iddiasının temel dayanağı üzerine oturtulmaktadır. Bu yönüyle sorgulanamaz bir lider kültü anlayışına bürünen "Gülen-Mesih", ilâhî mesajlar alan ve yorumlayarak bir öğreti olarak müntesiplerine ileten bir tipolojiyle resmedilmektedir. İnsanlığın nihai kurtuluşu da bu öğretilere bağlılıkla eş güdümlüdür. Bununla ilişkili olarak yürütülen diğer bir davranış, tutum veya yaklaşım da "takiyye" anlayışdır. Nitekim mesihanik yaklaşımda nihai hedefe varabilmek için stratejik bir tedbir olarak hareketin esas misyonunun, sırlarının ve kapalı/içrek (ezoterik) yönlerinin gizlenmesi önem taşımaktadır. Gülen-Mesih'in sorgulan(a)maz mutlaklığı etrafında birleşen hiyerarşik kült yapı, müntesiplerin talimatlara ve kültün stratejik öğretilerine bağlılığını güçlendirmektedir. Bu öğretiye göre Gülen-Mesih,

⁴⁷ Ramazan Kurtoğlu, "ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelist-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye", *Sosyoloji Konferansları* 41 (Ağustos 2011), 17-18.

⁴⁸ Ramazan Kağan Kurt, *Evanjelizm-Dünya İmparatorluğu ve Türkiye* (İstanbul: Birharf Yayınları, 2. Basım, 2006), 55.

⁴⁹ Stephen Spector, *Evangelicals and Israel* (New York: Oxford University Press, 2009), 14.

⁵⁰ Spector, *Evangelicals and Israel*, 14.

⁵¹ Bk. Paul F. Knitter, "Diyalog ve Misyon", çev. Mahmut Aydın, *İslâmiyat* 5/3 (Temmuz-Eylül 2002), 82.

⁵² Cansu Kaymal, *Cemaatten Darbeci Örgüte Dönüşüm: Gülen Hareketi'nin Analizi* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 125.

⁵³ Daha geniş bilgi için bk. Latif Erdoğan, *Küçük Dünyam* (İstanbul: Ad Yayıncılık, 1995).

bozulan/kötüleşen dünya düzenine karşı Asr-ı Saadet (yaşanabilir ve adil) düzenini inşa edebilecek tek kurtarıcı, ona bağlı olan müntesipler de “altın nesil” bu yeni dünya (Asr-ı Saadet) düzeninin “adil ve hoşgörülü” en iyi kuşağını temsil etmektedir. Müntesiplere ise fedakâr bir yaklaşımla Gülen-Mesih’in öğretilerine sıkı sıkıya bağlı kalınması görevi yüklenilmektedir. Böylece ahir zamanda beklenen bir kurtarıcı olarak Gülen-Mesih, “mehdi” imajıyla zuhur ederek müntesiplerinin imanını kurtaracak ve şeriatı hâkim kılmak suretiyle ittifak-ı İslamiyyeyi (İslam Birliği) sağlayacaktır.⁵⁴ Gülenizmin kült liderinin son derece marjinal bir şekilde kendisini Anadolu’nun karanlığını aydınlatacak bir “ışık” olarak gördüğünü ifade etmesi, dinî hassasiyet veya temelden ziyade Evanjelizmin “İsâ (Mesih)” öğretisinde olduğu gibi farklı teolojik/mesihanik amaçlar taşıdığını göstermektedir. Bu noktada hareketlerin asketik⁵⁵ ahlâkı öncelediği ortaya çıkmaktadır. Böylece Gülenizm ve Evanjelizmin, mesihanik yaklaşım tarzı açısından benzer düşünsel ve yapısal içerikler taşıdıkları söylenebilir.

1.3. Metodolojik Yaklaşımları Bakımından Paralellikler

Evanjelizm ve Gülenizmin sosyo-politik tutumlarında en dikkat çeken unsurlardan biri metodolojik olarak “diyalog” ve “hoşgörü” ağırlıklı bir paralel anlayış geliştirmeleridir. Hareketler küresel ölçekte özellikle “diyalog” ve “hoşgörü” temalı söylem ve sosyo-politikalar geliştirdikleri görülmektedir. Hoşgörü ve diyalog anlayışı Gülenizmde benimsenen dinî yaklaşımın “tebliğ (davet) metodu” işlevi gördüğü, Evanjelizmde ise misyonerlik “beyan/ilan (proclamation)” faaliyetinin yöntemi kılındığı söylenebilir.

Hareketlerin küresel ölçekte “dinler arası diyalog”, “hoşgörü”, “ılımlı”, “barışçıl”, “demokratik”, “yardımsever” gibi tutum ve davranışları yönleriyle paralel bir metodolojik yaklaşıma sahip oldukları söylenebilir.⁵⁶ Esasen hareketlerin bu yaklaşımında, küresel ölçekte meşruiyet elde etme, dinamizm kazanma, desteklenme, hareket alanını genişletme (daha büyük kitlelere ulaşma) gibi amaçların yattığını söylemek mümkündür. Bu anlamda söz konusu yaklaşımların bir araçsal mekanizma olarak işlev gördüğü söylenebilir. Nitekim Evanjelik kesimler diyalogun, kendi öğreti ve perspektiflerini başka insanlara aktarmada oldukça

⁵⁴ Özdalga, *İslâmcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif*, 255-275.

⁵⁵ Asketizm; kutsal bir amaç için insanın kendini feda etmesi ve dünyadaki hazlardan yoksun bir yaşam tarzının tercih edilmesi olarak açıklanabilir.

⁵⁶ Gülenizmin küresel metodolojik perspektifi için bk. Mehmet Bayrakdar, *Dinlerarası Diyalog ve Başkalaştırılan İslâm* (İstanbul: Kelâm Yayınları, 2011).

önemli ve etkili bir metot olduğunu düşünmektedir.⁵⁷ Evanjelic olmayanlarla iyi ilişkiler geliştirme (arkadaşlık, samimiyet ve sempati ortamı oluşturma) söylemini vurgulayan bir yaklaşım olarak diyalog, misyonun bir taşıyıcı aracı olarak görülmektedir.⁵⁸

Evanjelizmin “kültüre uyarlanma” (contextualisation) metodu ile Gülenizmin “dinler arası diyalog”⁵⁹ ve “ılımlı İslâm”⁶⁰ yaklaşımı arasında sosyo-politik olarak benzer içerik ve stratejiler bulunmaktadır. Kültüre uyarlanma metodu çerçevesinde Evanjelic öğretilerde, ritüel ve yapıların yerel formlarla harmanlanarak biçimlendirilmesi öngörülmektedir. Bu kapsamda özellikle Müslüman toplum veya bölgelerde yürütülen misyonerlikte sert bir direnişle karşılaşmamak amacıyla vaaz ve dualarda Kur’an’dan ve İslâm kültüründen Evanjelic öğretilerle çelişmeyen bazı pasajların işlendiği bilinmektedir.⁶¹ Bunun yanı sıra İslâm’da namazlarda sıklıkla okunan önemli bir sure/dua olan “Fatıha”nın Hıristiyan ritüellerinde dua amaçlı okunabileceği ifade edilmektedir.⁶² Ayrıca İslâm’ın şartı ve önemli ibadetlerinden biri olan “oruç”un kısmen gerçekleştirilebileceği tartışılmaktadır.⁶³ Müslüman bölgelerde dua ve vaazların Cuma günü icra edilmesi, ritüeller esnasında yerel müziklerin tercih edilmesi⁶⁴ ve vaftiz uygulamasının ertelenmesi veya vaftiz yerine sembolik törenlerin icra edilmesinin imkânı⁶⁵ bu kapsamda zikredilebilir. Günümüz Evanjelic öğretisi misyonunun en dikkat çekici tekniklerinden biri olarak uygulanan kültüre uyarlanma, yerel şart, kültür, değer ve önceliklerin dikkate alınmasına dayanmaktadır. Bu anlamda Evanjelic öğretinin kültüre uyarlanma metodu, etkili ve işlevsel bir misyonerlik yöntemi olarak görülmektedir. Öyle ki bu metodun Müslümanları Hıristiyanlaştırmada büyük bir başarı sağlayacağına inanılmaktadır.⁶⁶

Diğer taraftan Evanjelizm ve Gülenizmin küresel ölçekte bireylerin/toplumların ekonomik, siyasal, sosyo-kültürel şart ve sorunlarını bir yöntem olarak

⁵⁷ Warren F. Larson, “Critical Contextualization and Muslim Conversion”, *International Journal of Frontier Missions* 13/4 (December 1996), 190.

⁵⁸ Bk. Mahmut Aydın, “Dinlerarası Diyalog Yeni Bir Misyon Yöntemi mi?”, *İslamiyat* 5/3 (Temmuz-Eylül 2002), 17-48; Knitter, “Diyalog ve Misyon”, 82-85.

⁵⁹ Bk. Bayraktar, *Dinlerarası Diyalog ve Başkalaştırılan İslâm*.

⁶⁰ Bk. Bayraktar, *Dinlerarası Diyalog ve Başkalaştırılan İslâm*.

⁶¹ Şinasi Gündüz, “Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, ed. Ömer Faruk Harman (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 367.

⁶² Larson, “Critical Contextualization and Muslim Conversion”, 189-190.

⁶³ Stan Guthrie, “Doors into Islam”, *ChristianityToday* 46/10 (September 2002), 1-34.

⁶⁴ Gündüz, “Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri”, 368.

⁶⁵ Phil Parshall, *New Paths in Muslim Evangelism: Evangelical Approaches to Contextualization* (Michigan: Grand Rapids, 1980), 195.

⁶⁶ Michael Twaddle, “Christian Missions and Third World States”, *Christian Missionaries and the State in the Third World*, ed. Holger Bernt Hansen – Michael Twaddle (Ohio: Ohio University Press, 2002), 1-16.

araçsallaştırması ve meşruiyetleri için en uygun zaman ve zeminde kullanması dikkat çeken bir başka husustur.⁶⁷ Örneğin bu yöntem ile ekonomik anlamda sorun yaşayan bölgelere yardım kampanyaları düzenlemeleri ve sosyo-kültürel açıdan yetersiz görülen birçok coğrafyada eğitim kurumları ve kurs programları yürütmeleri bu kapsamda değerlendirilebilir.⁶⁸ Bu noktada hareketlerin çalışkan, zeki fakat yoksul, fakir ve ihtiyaç sahibi aile çocuklarını hedef kitle olarak belirledikleri görülmektedir. Bu kesimlere birtakım yardım ve burs imkânları sağladıkları bilinmektedir. Varlıklı çevrelerden “Müslüman fakir öğrencilere burs” adı altında kendi müntesiplerine yardımlar toplanması bunun en somut örneğidir. Gülenizmin ışık evleri de daha çok fakir öğrencilerin eğitim almalarına imkân sağlamak ve hareketin benimsediği dinî yaklaşımı buralarda kalanlara zerk etmek amacıyla yer temini düşüncesiyle hayata geçirilmiştir. Genel anlamda gerek ulusal gerekse küresel ölçekte eğitimde ekonomik olarak zorlanan kesimlerin ışık evlerini tercih ettikleri görülmektedir. Diğer taraftan varlıklı aile çocuklarının yanı sıra sağlanan burs ve imkânlarla bazı yoksul, zeki ve başarılı öğrencilerin hareketin dersane ve okullarında eğitim görmeleri sağlanmıştır.

2. Ulusal ve Küresel Ölçekli Paradigmaların Karşılaştırması

2.1. Sosyo-Politika, Hedef ve Stratejiler Bakımından Benzerlikler

Evanjelizm ve Gülenizmin dinî kimlik/referansın ötesinde yayılcı birtakım sosyo-politik ve stratejik hedef ve yaklaşımları dinamik kılmak suretiyle özellikle küresel ölçekte kendi varoluşlarını ve hegemonyalarını meşrulaştırmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Denilebilir ki bu hareketler, vaaz ettikleri dinî öğreti, sembol, kavram, düşünce ve yorumları araçsallaştırmak suretiyle kuruluş ve gelişim süreçlerinde bu unsurları en işlevsel kılan küresel yapılarıdır.⁶⁹ Pragmatist yaklaşımı etkili ve işlevsel bir şekilde kullanma becerisine sahip bu yapıların, kutsal metinleri ideolojik, stratejik ve sosyo-politik küresel hedefler çerçevesinde yorumlayarak referans aldıkları dinî gelenekten marjinal bir şekilde farklılaştıkları ve yabancılaştıkları söylenebilir. Evanjelizmin Hıristiyanlığın kutsal metni olan salt İncil’i değil, Zebur ve Tevrat’ı da içine alan yorumlara yer veren Kitâb-ı Mukaddes’in

⁶⁷ Gülenizmin örgütlü bir istismar hareketi olduğuna dair ayrıntılar için bk. Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı (DİYKB), *Kendi Dilinden FETÖ: Örgütlü Bir Din İstismarı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017); Evanjelizmin meşruiyet ve istismar boyutu için bk. Yamaç, “Evanjelik Dinî Hareketin Teo-sosyolojik Paradigması”, 704-726.

⁶⁸ Bk. Şinasi Gündüz, “Misyonerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/198-199.

⁶⁹ Gülenizmin araçsal din politikaları için bk. DİYKB, *Kendi Dilinden FETÖ*; Evanjelizmin araçsal din politikaları için bk. Yamaç, “Evanjelik Dinî Hareketin Teo-sosyolojik Paradigması”, 704-726.

teolojik öğretilerini benimsemesi ve bunun üzerinden Yahudiliği ve Yahudi öğretilerini önemsemesi, Müslüman bölgelerde toplumların hassasiyetine göre tutum ve davranış geliştirmesi, referans aldığı dinî gelenekten büyük ölçüde ayrımlaşarak kendi dinî/teolojik alt yapısını oluşturma çabası olarak görülebilir. Bu anlamda Hıristiyanlık veya Protestanlıktan farklı olarak Evanjelizmin yeni ve farklı bir dinî hareket yapılanması izlenimi verdiği veya en azından bu şekilde düşündürdüğü söylenebilir. Günümüz küresel politika ve stratejilerinde ve dünya ölçeğinde farklı coğrafyalardaki çatışmalarda Evanjeliklerin kendi misyonu çerçevesinde pozisyon alması büyük ölçüde bu düşüncenin bir göstergesidir.

Gülenizmde ise, İslam'ın temel kaynaklarından (Kur'an ve hadis) ziyade Risale-i Nur ve daha çok hareketin kült liderinin eserlerinin öncelendiği bir öğreti temelinde yükselmesi/biçimlenmesi, bu ayrılmaya örneklik teşkil etmektedir. Gülenizm hareketinin kült liderinin sohbetlerinde sıklıkla ifade ettiği; hareketin Muhammedî (kutsal) bir yapı barındırdığı, bu anlamda müntesiplerinin Peygamber'in gözünde eşsiz bir konuma sahip olduğu vb. söylemler, hareketin Müslümanlar nezdinde özel bir statü elde etme çabasını/arzusunu göstermektedir. Gülenizmin bu yönüyle referans aldığı dinî gelenekten ayrıştığı, marjinalleştiği, yabancılaştığı ve farklılaştığı söylenebilir. Hareketin kült liderinin bu ve benzeri kehanetleri, Gülenizmin kutsal metni ve dinî praksisleri kendi perspektifine göre okumasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Müntesiplerince kutsal metnin "en iyi yorumu" olarak görülen/gösterilen Risale-i Nurlar'ın ve kült liderin eserlerinin kutsal bir metinmiş gibi elden düşürülmemesi (tüm ışık evlerinde ve haftalık sohbetlerde tek kaynak olarak sıklıkla okutulması) ve bu çerçevede muamele görmesi, Türk toplumunun dinî ve gündelik hayatını, kimliğini, kişiliğini, özünü, toplumsal ilişkilerini ve anlayışını inşa etmede bunun zaruri ve tek bir alternatif olarak gösterilmesi, bunun dünyayı ve ahireti kurtarıcı bir araç olarak işlevsel kılınması vb. düşünce ve yaklaşımlar, dinî ve kutsal metni temel bağlamından koparmak suretiyle küresel konjonktürün şart ve durumuna göre stratejik ve sosyo-politik olarak uyarlanması, referans aldığı dinî gelenek hassasiyetinden ziyade farklı saiklerle hareket edildiğini göstermektedir.

Diğer taraftan hareketlerin, küreselleşmeden aldıkları güçle dünyanın neredeyse her yanında öğretilerine uygun yeni dünya düzenini inşa etmek amacıyla stratejik ve sosyo-politik tüm şart ve imkânlardan olabildiğince faydalanma çabasına giriştiği söylenebilir. Evanjelizm, "ulusları kendi kiliselerine çekebilmek" (centripetal) için "dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar uluslara gitmeyi" (centrifugal) amaç edinen strateji ve sosyo-politikalar geliştirmeyi/üretmeyi ilke edinmiş bir harekettir.⁷⁰

⁷⁰ Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", 359.

Nitekim günümüz Evanjelik anlayışına göre misyonerlik, bizzat Tanrı'nın insanlığı kurtarma tasavvuru olması hasebiyle yeryüzünün tamamı küresel evanjelizmin faaliyet alanıdır.⁷¹ Evanjelikler, Kitâb-ı Mukaddes'i John Nelson Darby (1800-1882)'nin 19. yüzyılda yorumladığı ahiret veya kıyamet öğretisi olarak modern dispensasyonizm bağlamında anlamlandırarak özellikle İsrail'in kuruluşunun Tanrı'nın en büyük kıyamet alametlerinden biri olduğunu düşünerek dünyanın sonunun geldiğine dair teo-politik/stratejik bir inanç ve beklenti içinde olmuşlardır.⁷² Evanjelik öğretilerde vaaz ve söylemlerde arz-ı mev'ud mitosuna ve binyılcılık (dispensationalizm) öğretilerine politik/stratejik anlamda yapılan vurgu, kıyamet (ahiret) senaryolarının binyılcılık anlayışının İsbâ'nın yeryüzüne inişi, krallığını kurması ve Armagedon Savaşı anlatısıyla doğrudan bir ilişki üzerinden okunması hareketin küresel sosyo-politikaya hâkim olma çabasının/perspektifinin bir tezahürüdür. Bunun gibi Gülenizmin ulusal ve küresel ölçekte "dünya-ahiret" ve "cennet" mottosu üzerine mütemadiyen gerçekleştirdiği dinî söylem ve vaazlarla konumunu meşrulaştırma ve güçlendirme çabası Evanjelizmin sosyo-politik paradigmasını andırmaktadır.

Hareketlerin ulus ve küresel ölçekte ortaya koydukları tavır, strateji ve geliştirdikleri sosyo-politikalara bakıldığında toplumsal ve küresel anlamda meşruiyet arayışı içerisinde oldukları görülebilmektedir. Bu ise, her iki hareketin küresel anlamda bir meşruiyet sorunu yaşadığını ortaya koymaktadır. Bunun yanında hareketlerin, ülkelerin kamusal/bürokratik baskısına karşı kamusal/bürokratik destek, onay ve meşruiyet zemini oluşturma gayreti göze çarpmaktadır. Bu çerçevede hareketlerin, toplumsal, dinî, siyasi, demografik, ekonomik, küresel vb. destek almak ve manevra kabiliyetini geliştirmek amacıyla her türlü renge bürünebilme (stratejik ve pragmatik olarak esnek bir ideolojiye sahip olma), bulduğu her imkânı değerlendirme çabası ve her kaynağı kullanabilme potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Böylece müntesipleri ve hareketlerin dışında olanlar için neredeyse her alanda cazip bir konum kazanabilme/kazandırma imkân ve çekiciliğiyle ön plana çıkma görüntüsü vermesi oldukça dikkat çekicidir. Bu stratejik ve sosyo-politik küresel görünüm, harekete bağlı/bağımlılığın güçlendirilmesinde ve bu doğrultuda her türlü ilke, strateji ve hedefe tam bir bağlılık hissiyatı içerisinde ulaşılabilmesinde işlevsel kılınmıştır.

Denilebilir ki hareketlerin küresel ölçekte etkili, güçlü ve geniş bir yapıya kavuşma çabası, her türlü dinî/dünyevi/uhrevi aracı kendi çıkarları için

⁷¹ Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", 357-359.

⁷² Büşra Elmas, *Evanjelik Hıristiyanlarda Kıyamet İnanç* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 93.

kullanabilmesi (dinî istismar etmesi ve araçsallaştırması), genç kitlelere önem vermesi, demokrasi, özgürlük ve insan haklarını her daim vurgulaması, anti-komünizm, Amerikancılık ve seçkincilik özellikleri taşıması, kapitalist ve liberal piyasaya uygun ekonomik eğilimler geliştirmesi, küresel ölçekte dinî ve sosyo-politik bağlamda uzlaşmacı ve ılımlı bir tavır takınması, hareketlerin gelişim seyirlerinde birbirine paralel küresel, stratejik ve sosyo-politik model yapılanmalar geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Evanjelizm, özellikle bu anlamda daha fazla dikkat çekmektedir. Bu kapsamda din özgürlüğü, demokrasi, insan hakları, barış, entegrasyon, liberalizm, adalet, eşitlik, kalkınma vb. modellemeler işlevsel kılınabilmektedir. Esasen bu söylemlerin özellikle küresel ölçekte öne çıkartılmaya çalışılması, kültürel emperyalizme dair şüpheleri gündeme taşımaktadır. Bu söylemleri işlevsel kılan Evanjelik hareket benimsediği öğretisi temelinde az gelişmiş ve gelişmemiş toplumların bir taraftan dinî ve sosyo-politik dizaynında etkili olmaya diğer taraftan bu noktalarda meşruiyet elde etmeye çalışmaktadır.

Evanjelizm, İsa-Mesih öğretisi temelinde kutsal metnin modernist yorum ve okumalarına karşı olmasıyla birlikte 20. yüzyılla birlikte fundamentalist eskatolojiye doğru evrilmiş görünmektedir. Bu süreç, Evanjelizmin küresel hedeflerini, sosyo-politik, stratejik ve ticari perspektiflerle eş güdümlü olarak siyonist öğretiler temelinde şekillendirmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle Evanjelik hareketin ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden ve hedeflerinden biri olan İsa-Mesih'in düşüncelerini yayma fikri, süreç içerisinde farklılaşarak siyonist güdümlü Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) gibi farklı politik hedeflerle dünyayı kendi özel anlayışı çerçevesinde yeniden dizayn etme perspektifine dönüşmüştür. Bu nedenledir ki hareketin Amerika'nın ulusal ve küresel siyasetinde⁷³ ve ABD başkanları⁷⁴ üzerinde

⁷³ Amerika'da beyaz nüfusun önemli bir kısmını oluşturan Evanjelikler, ulus politikalarında ve özellikle ABD başkanlık seçimlerinde belirleyici rol oynayabilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Emilio Gentile, *God's Democracy: American Religion After September 11* (Westport: Praeger Publishers, 2008), 49. Ayrıca Evanjelikler 1980'lerden beri Birleşmiş Milletlerin (BM) toplumsal politikalarında oldukça dinamik ve etkili bir görünüm elde etmeye başlamışlar. Bk. Özlem Topcan, "Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası", *Türk Dünyası Araştırmaları* 126/249 (Aralık 2020), 362. 2001'de George Walker Bush'un başkan seçilmesinin ardından bu durum daha fazla belirginleşmiş ve Amerika'nın dış siyasetine dinî bir vizyon getirmişlerdir. Bk. Mohd Afandi Salleh, *The Christian Right & US Foreign Policy in the 21st Century* (Surabaya: Airlangga University Press, 2019), 4.

⁷⁴ Evanjelik hareketten etkilenen ABD başkanları şunlardır: Thomas Woodrow Wilson (1913-1921), Harry S. Truman (1945-1953), Jimmy Carter (1977-1981), Ronald Wilson Reagan (1981-1989), George Herbert Walker Bush (1989-1993), William Jefferson Clinton (1993-2001), George Walker Bush (2001-2009), Barack Hussein Obama (2009-2017), Donald John Trump (2017-2021). Bk. Gökalp Saylam, *ABD Dış Politikası ve Evanjelizm* (Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 89-104.

büyük bir etkisi bulunmakta,⁷⁵ Orta Doğu siyasetiyle ve İsrail ile ilişkili boyutları bulunmaktadır. Hareketin bu perspektifle dünya sosyo-politikasının hegemonyasında etkili olabilmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Hareketin ulusal veya küresel sosyo-politik etkisi Amerika ile sınırlı değildir. İngiltere’de Evanjelik Anglikanizmin gittikçe etkisini arttırdığı söylenebilir. Bunun yanında Avrupa’da ilk kurulan Evanjelik hareket olarak kabul edilen⁷⁶ Moravyalılar günümüzdeki birçok Evanjele ilham kaynağı olmuş ve Amerika’da, İngiltere’de ve Tanzanya’daki Evanjel uyanışta veya yapılanmada etkili görünümüyle dikkat çekmiştir.⁷⁷

Evanjelizmin küresel ölçekte sosyo-politik görünümünde belki de en önemli rolü misyonerlik faaliyetleri oynamaktadır. Bu kapsamda hareket; “Asya”,⁷⁸ Afrika, “Güney Kore”,⁷⁹ Güney Pasifik, Filipinler, Latin Amerika, Avrupa ve Çin’de oldukça geniş bir coğrafyada yayılma imkânı bulmuştur.⁸⁰ Hareketin misyonerlik faaliyetleriyle yayılmasında ulusal ve küresel medya ve yeni bilişim teknolojilerinin etkisini yadsımamak gerekir.⁸¹ Bu anlamda medya ve yeni teknoloji araçlarıyla

⁷⁵ 2015 verilerine göre Evanjelikler ABD’de yaklaşık 62 milyon nüfusa sahip ve buradaki en büyük dinî harekettir. Bk. Pew Research Center (PRC), “America’s Changing Religious Landscape” (Erişim 25 Mayıs 2022). 2021 verilerine göre ABD halkının yetişkin nüfusunun %24’ü Evanjelik inancı benimsemektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Pew Research Center (PRC), “About-Three-in-Ten U.S. Adults Are Now Religiously Unaffiliated” (Erişim 12 Mayıs 2022).

⁷⁶ Joseph E. Hutton, *A History of the Moravian Church* (Michigan: Christian Classics Ethereal Library, 1909), 44.

⁷⁷ Resul Çatalbaş, “Avrupa’nın İlk Evanjelikleri: Moravyalılar”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Haziran 2013), 114-125.

⁷⁸ Evanjelizmin küresel sosyo-politikasının bir örneği olarak Asya’nın özellikle Hindistan bölgesinde gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetleri önemli izlenimler sunmaktadır. Hindistan’da yürütülen misyoner faaliyetlerde özellikle İngilizlerin etkili bir rol üstlendiği görülmektedir. İngilizler 18. yüzyılın ortalarından itibaren kurduğu kolonilerle hâkimiyet kurmaya başladığı Hint yarımadasında yerli Müslüman ve Hindu topluma Evanjelizm-oryantalizm ideolojik rehberliğinde Batı tarzı bir eğitim-öğretim müfredatı uygulayarak toplumu şekillendirmeyi hedeflemiştir. Öyle ki kadim bir geçmişe sahip Hindistan’daki medreselerin günümüzdeki yapısı 18. ve 19. yüzyılda Evanjelik-oryantalist öğretim politikaları kılavuzluğunda biçimlendirilmiştir. İngilizler, Hint yarımadasında uyguladıkları strateji ve politikalar dolayısıyla kadim bir geçmişte barış içerisinde yaşayan Müslüman ve Hindu’ları din üzerinden bir ayrıma sürükleyerek toplumsal alanlarda Evanjelik düşüncenin güçlenmesine imkân sağlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Emre Yürük, “18. ve 19. Yüzyıllarda Hint Altıktasında Müslümanların Eğitim Öğretim Meselesi: Oryantalizm-Evanjelizm Mücadelesi ve Medreselerde Ekolleşme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020), 1488-1498.

⁷⁹ Güney Kore’de Evanjelik harekete dair ayrıntılı bilgi için bk. Emrah Eker, *Güney Kore’de Evanjelik Hareket* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

⁸⁰ Peter L. Berger, “Sekülerizmin Gerilemesi”, *Medeniyetler Çatışması*, ed. Murat Yılmaz (Ankara: Vadi Yayınları, 1995), 386.

⁸¹ Evanjelik anlayışın yayılmasında önemli rolü bulunan kitle iletişim araçlarına dair bilgi için bk. Hakan Yılmaz, “Evanjelik Hareket ve Radyo Televizyon Yayıncılığı”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Aralık 2019); Bedir, *Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Anlayışı ve Misyonerlik Yöntemleri*, 132-137. Sanal

gerçekleştirilen dinî yayınlar, harekete katılım sağlamada, hareketin benimsenmesinde, toplumsal ve küresel meşrulaştırmada önemli ölçüde etkili olabilmektedir. Her kültürel bağlamda varlık göstermeye çalışan Evanjelik hareket, ulaştığı bölgelerde ilk etapta yerel dinlere dair indirgemeci bir yaklaşımdan kaçınmakta ve ötekileştirici bir perspektiften uzak durmakta, sonraki süreçte benimsediği öğretiyi halkın geleneksel değerler sistemine aktararak dışarıdan değiştirmek yerine içeriden değiştirme/dönüştürme politikasıyla küresel bir misyon geliştirmektedir.⁸² Bu misyonla birçok ülke ve toplumun siyasal, sosyal, kültürel, dinî, askerî, ekonomik ve eğitsel boyutunda şekillendirici bir işlevle etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Afrika'dan Asya'ya, Amerika'dan Avrupa'ya kadar farklı coğrafyalarda etkisini hissettirmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Evanjelizmde görülen küresel, stratejik ve sosyo-politik yayılcı hedefin bir benzerini Gülenizmde görmek mümkündür. Gülenizmin küresel ve politik stratejisinin en dikkat çeken yönü, yerel konjonktüre göre değişen farklı yaklaşımları sergileyebilmesidir. Küresel ölçekte stratejik olarak İslâm'ın Batılı ve modern yüzünü temsil ettiği iddiasını öne çıkaran bir ilişki biçimini işlevsel kılmıştır. Böylelikle Batı'da yayılması, tutunması ve meşruiyet kazanması kolaylaşmış ve mümkün hale gelmiştir. İslâm'ın Batı'ya açılan kapısı olarak radikal din oluşumlarının karşısında kendini konumlandıran hareketin, çokkültürlülük, hoşgörü, adil dünya, eşitlik ve (dinler arası) diyalog perspektifli yaklaşımın “iyilik elçisi veya kaynağı” söylemi üzerine oturtulduğu anlaşılmaktadır. Bu da hareketin küresel sosyo-politikasının meşruiyet zeminini güçlendirmenin bir aracı haline dönüştürülmüştür. Ayrıca bu perspektif diğer toplum veya topluluklara benimsediği dini anlayış ve misyonu tanıtmının ve aktarmanın önünü açmada yardımcı bir unsur olarak işlev görmüştür.

Türkiye'de geçmişte 15 vakıf üniversitesi, 19 sendika, 1229 vakıf veya dernek, 1043 özel eğitim kurumu ve 35 sağlık kuruluşuna sahip olduğu belirtilen⁸³ Gülenist hareket, geçmişte 91 ülkede yaklaşık 489 lise veya ilköğretim, 6 üniversite ve çeşitli sayılarda eğitim veya dil merkezleri bulunmaktaydı.⁸⁴ Bir araştırmaya göre geçmişte sadece Almanya'da 150'den fazla etüt merkezi, 25-30 kadar özel okul, 300'den fazla STK, 3000'den fazla işletme, yüzlerce ışık evi bulunmaktaydı.⁸⁵ Ayrıca hareketin

---

misyonerlik faaliyetleri için bk. Mesut Arslan, *İnternette Misyonerlik* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012).

⁸² Topcan, “Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası”, 359.

⁸³ Aljazeera Turk, “Gülen Cemaati: Nereden Nereye?” (Erişim 2 Mayıs 2022).

⁸⁴ Ergün Poyraz, *İhanet ve Darbe* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2016), 216-218.

⁸⁵ İnat vd., *Almanya'da FETÖ Yapılanması ve Almanya'nın FETÖ Politikası*, 72.

geçmiş dönemde 150'den fazla ülkede örgütlendiği ifade edilmiştir.⁸⁶ Hareket küresel yayılcı perspektif ve hedefinin önündeki engelleri konjonktürel şartlara uygun stratejik yaklaşımlarla aşmaya çalışmıştır. Müslüman ve Hristiyanların İsa'nın manevi şahsiyeti etrafında birleşmesi fikrini gündeme taşınması ve buna uygun hamlelerde bulunması bu stratejik yaklaşımın somut örneklerinden biridir. Gülenizm Batı'nın desteğini almak, Batı'da kalıcı ve uzun ömürlü olmak ve manevra kabiliyetini genişletmek amacıyla bu ve benzeri farklı teo-stratejik ve sosyo-politik yaklaşımlar geliştirebilme kabiliyetiyle öne çıkan bir hareket görünümü vermektedir.

2.2. Geliştirdikleri Söylem ve Üstlendikleri/Önemsedikleri Faaliyetler Açısından Benzerlikler

Referansları din olmasına rağmen bazı hareketlerin zamana, zemine, koşula ve duruma göre değişebilen bir esnekliğe sahip olduğu söylenebilir. Hareketlerin benzer şekilde geliştirdikleri diyalog ve hoşgörü yaklaşımı, buldukları yere ve zamana göre sergiledikleri farklı tutum ve davranışlar bu minvaldedir. Bu çerçevede Evanjelizm ve Gülenizmin din, dinî hayat, dindarlık, ahiret, sekülerleşme, laiklik, siyasi bakış gibi birçok konuda geliştirdikleri söylem, tutum ve davranışları işlevselleştirdikleri, bunu meşrulaştırmaya çalıştıkları ve sosyo-politik, stratejik ve konjonktürel şartları dikkate alarak farklı zemin ve zamanlarda farklı renk ve motiflerle yeniden tasarladıkları anlaşılmaktadır.⁸⁷

Hareketlerin müntesiplerine ilettikleri mesajlardaki ortak temalar dikkat çekmektedir. Taraftar toplama usulleri ve müntesiplerin harekete bağını güçlendirmek için üretilen politikalara ve geliştirilen yaklaşımlara bakıldığında bu kanıya varılabilmektedir. Bu kapsamda (dinler arası) diyalog, uzlaşma, hoşgörü, dünya barışı, demokrasi, eşitlik, adalet, özgürlük, çoğulculuk, küreselleşme, Doğu-Batı entegrasyonu, konsensüs gibi kavramların çeşitli platformlarda sıklıkla söylemleştirildiği görülmektedir.⁸⁸ Gülenizmin müntesipleri için söylemleştirdiği "altın nesil" mottosu ile Evanjelizmin taraftarları için kavramsallaştırdığı "yeniden

⁸⁶ Hüseyin Öztürk, "FETÖ Üzerine Bir Analiz", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* /15 (Temmuz 2018), 184.

⁸⁷ Gülenizmin geliştirdiği söylemleri için bk. DİYKB, *Kendi Dilinden FETÖ: Örgütlü Bir Din İstisarı*; Evanjelizmin geliştirdiği söylemler için bk. Bodur, "Moonculuk Hareketi ve Türkiye'de Benzer Bir Cemaat Yapılanmasının Sosyolojik Analizi", 36; Gündüz, "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri", 365-368.

⁸⁸ Bk. Bodur, "Moonculuk Hareketi ve Türkiye'de Benzer Bir Cemaat Yapılanmasının Sosyolojik Analizi", 36.

doğmuş halk”⁸⁹ ve “bu nesilde bütün dünyanın evanjelizasyonu”⁹⁰ sloganı, ayrıca taraftarı olmayanlar için kullandığı “kayıp koyunlar”⁹¹ kavramsalları hareketlerin grup taassubiyeti ve seçkinciliği açısından benzer söylemler geliştirdiklerinin örnekleridir.

Hareketlerin özellikle kavramların kullanımı konusunda zaman ve zeminin stratejik ve sosyo-politik şartlarına göre yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Gülenizmin söylemlerinde buna dönük temalar hâkimdir. “Dinlerarası diyalog”, “hoşgörü” ve “ılımlı İslam” söylemi bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca müntesipler arasında “kâinat/asrın imamı”, “hoca efendi”, “imam”, “abi”, “abla” vb. kavramların sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Bunun gibi günümüzde Evanjelik misyonerlerin, değişen dünya sosyo-politik konjonktüründe zamana ve zemine göre daha ılımlı ve esnek söylemsel yaklaşımın stratejik bir hedef olarak uyguladıkları anlaşılmaktadır. Evanjelikler misyonlarını taşıdıkları coğrafyalarda “hoşgörü”, “yerel uyum”, “entegrasyon”, “birlik”, “dayanışma” gibi kavramları yerel söylemlerle ifade ettikleri bilinmektedir. Bunun yanı sıra “İsâ-Mesih”, teslisteki “Baba” yerine “Allah”, “Hıristiyan” terimi yerine “İsevî”, “pastör”, “cemaat lideri”, “Mescid-i İsâ”, “ayet”, “hazret”, “şerif”, “hoca”, “abi” vb. din dilinin işlevsel kılındığı görülmektedir.⁹² Hareketlerin grup içi veya dışında geliştirdikleri söylemlerin amaçları birtakım farklılıklar içerse de nihayetinde benzer dili veya söylemi araçsallaştırdıkları söylenebilir.

Evanjelizm ile Gülenizmin ulusal veya küresel ölçekli faaliyetler ve çeşitliliğinde birçok alanda benzer uygulamalara yer verildiği görülmektedir. Evanjelizmin misyon faaliyetlerinde genç ve öğrenci nüfusuna öncelik verilmesi, “gençlere özel okuma ve ders grupları kurulması”,⁹³ çeşitli spor aktiviteleri, müzik konserleri, sanat festivalleri, el sanatları sergileri, film festivalleri, gençlik kampları, gezi aktiviteleri, yardım kampanyaları, harekete yeni katılanlara karşı samimi ve içten olduklarını göstermek için özel programlar düzenlemeleri özellikle tavsiye edilmektedir.⁹⁴ Gülenizm de benzer faaliyetlerle genç ve öğrenci kitlelerine ulaşmayı misyonunun bir gereği olarak oldukça önemli görmüştür.

1950’de kurulan ve 2,79 milyar dolar bütçe ile dünyanın en büyük yardım

⁸⁹ Gündüz, “Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri”, 361.

⁹⁰ Twaddle, “Christian Missions and Third World States”, 12.

⁹¹ Gündüz, “Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri”, 361.

⁹² Gündüz, “Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri”, 365-368.

⁹³ Eğitim faaliyetlerine büyük önem veren Evanjelikler, kurdukları kuruluşlar vasıtasıyla ilahiyat okulları açmışlardır. Bk. Clyde Wilcox - Carin Robinson, *Onward Christian Soldiers: The Religious Right in American Politics* (Boulder: Westview Press, 2010), 40.

⁹⁴ Aydın, “Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri”, 63-67.

kuruluşları arasında yer alan Word Vision (Dünya Vizyonu) Evanjelik yardım kuruluşudur.⁹⁵ Bu Evanjelik kuruluş yaklaşık 100 ülkede yardım faaliyetleri yürüttüğü, dünyanın çeşitli yerlerinde 13.000'den fazla kilise ile birlikte çalıştığı, 25.000'den fazla Evanjelik din adamı istihdam ettiği, toplamda 44.000'in üzerinde çalışmanı bulunduğu, özellikle fakir, yoksul ve muhtaç çocukların yanında olmayı amaç edinerek 4,2 milyon çocuğa sponsor olduğu, 62 milyon çocuğun ihtiyacını giderdikleri ve 4,6 milyon çocuğa ve gence kilise merkezli rehabilitasyon programları tertip ettiği belirtilmektedir.⁹⁶ Bununla birlikte Evanjelik hareket tarafından 1993'te kurulan World Orphans (Dünya Yetimleri) kuruluşu, yetim çocukların bakımı noktasında Hıristiyan ailelerin ve din adamlarının kendi evlerinde koruyucu aile olarak hizmet etmelerinin gerekliliğini savunmakta ve ev-merkezli bakım projesini desteklemek suretiyle kiliselerin rolünü ve çalışmalarını arttırmakta, 25'den fazla ülkede kiliselerle ortak işbirliği içerisinde çalışmakta ve bu çerçevede yetim çocukları gönüllü ailelerin yanına yerleştirmekte ve bu çocukların her türlü maddi-manevi ihtiyaçları bu kuruluş tarafından karşılanmakta ve böylelikle dünyanın farklı birçok bölgesinde Evanjelik inancın yaygınlaşması için misyonerlik faaliyetleri yürütmektedir.⁹⁷ Gülenizm de benzer yöntem, farklı amaç ve faaliyetlerin yanı sıra fakir, yoksul, yetim ve ihtiyaç sahiplerine ve bunların çocuklarına yardım faaliyeti gerçekleştirmek üzere birtakım kurumsal örgütlenmeye girişmiştir. Bu kapsamda Gülenizmin 19 sendika ve 1229 vakıf veya dernek⁹⁸ kurduğu ve barınmadan, yeme-içme, giyim, eğitim, sağlık, sosyo-kültürel çeşitli kurslara kadar birçok alanda faaliyet yürüttüğü ve bu yaklaşım tarzıyla meşruiyet zeminini genişlettiği ve güçlendirdiği bilinmektedir.

Hareketlerin aktivitelere, faaliyetlere ve sosyal etkinliklere son derece önem verdikleri söylenebilir. Nitekim bu faaliyetlerin gruba bağlılığın artırılmasında ve grup içi ilişkilerin güçlenmesinde önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Hareketler düzenledikleri çeşitli organizasyon ve kuruluşlar vasıtasıyla ulusal ve küresel ölçekte meşruiyet kazanmak ve etkili olmak hedefiyle her yöntem ve aracı etkili ve işlevsel bir şekilde kullanmayı meşruiyetlerinin temeli sebebi olarak görmüşlerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Din referanslı hareketlerin farklılıklar ve benzeşen yönler bakımından karşılaştırılması önem taşımaktadır. Ancak Evanjelizm ve Gülenizm daha çok

⁹⁵ Sevgi Altundal Hajdari, *Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri* (İHH İnsanı ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2016), 25.

⁹⁶ Hajdari, *Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri*, 25-26.

⁹⁷ Hajdari, *Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri*, 27.

⁹⁸ Aljazeera Turk, "Gülen Cemaati: Nereden Nereye?"

benzeşen yönleriyle dikkat çekmektedir. Evanjelizm ve Gülenizm temelde ve gelişim seyriinde dinî meşrulaştırmayı ve araçsallaştırmayı etkili bir şekilde kullanan hareketlerdir. Nitekim her iki hareket kuruluş ve gelişiminde özellikle dinî muhteva, söylem ve pratikleri etkili bir şekilde araçsallaştırmıştır. Bu anlamda hareketlerin paralel bir görünüm seyri izlediği söylenebilir. Söz konusu hareketlerin detaylı olarak karşılaştırması yapıldığında birçok yönden benzerlik taşıdıkları sonucuna varılmıştır. Hareketlerin benzer şekilde referans aldıkları dinî gelenekten büyük ölçüde farklılaşan sosyo-politik ve stratejik yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir. Bu anlamda benzer bir gelişim seyri izledikleri söylenebilir. Diğer taraftan yapılanmalarında yerel sosyo-politik eğilimleri, gelenek ve kültürü büyük ölçüde dikkate alan stratejiler geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu kapsamda yerel sosyo-politik konjonktürü dikkate alan metodolojik yaklaşımları önceleyen küresel ölçekli hedef ve stratejiler bakımından benzer yaklaşımlar geliştirmeyi önemsedikleri söylenebilir. Bu ise hareketlerin dinî hassasiyetinden ziyade üstlendikleri küresel yayılcı hedef ve stratejilerde görülebilmektedir.

Hareketler dini ve sosyo-politik yaklaşımlarını sergilerken ve aktarırken ortaya çıkan veya çıkabilecek engelleri stratejik olarak küresel konjonktürü dikkate alan söylem, tutum ve davranışlarla aşmayı düşünmüşlerdir. Bu ise hareketlere müntesipleri için bağlılığı/bağımlılığı arttırdığı gibi küresel hedef ve stratejilerde bir manevra kabiliyeti ve esneklik kazandırmıştır. Bu doğrultuda üstlendikleri hedef ve sosyo-politik misyonları gereği daha ılımlı, esnek, hoşgörülü ve diyalogcu bir yaklaşım/söylem geliştirdikleri ve sosyo-kültürel faaliyetler açısından benzerlikleri ortaya çıkmaktadır. Bu benzerlikleri genel olarak şöyle sıralamak mümkündür: Hareketlerin; ortaya çıkış ve gelişimlerinde içinden çıktıkları dini gelenekten ayrışmaları, teo-sosyolojik yaklaşımlarında politik ve stratejik olarak dinî meşrulaştırım ve araçsallaştırmanın etkili olması, ev tipi yapılanmaları, ezoterik/kült mesiyani, kapalı grup, hiyerarşik yapı, takiyyeci ve seçkinci (altın nesil-milenyum nesli) yaklaşımları, eğitim aracıyla özellikle genç nesillere yönelmeleri ve bunlara yönelik çeşitli faaliyet ve program gerçekleştirmeleri, diğer taraftan ulusal ve küresel ölçekli sosyo-politik yaklaşımlarında stratejik olarak diyalog ve hoşgörü ağırlıklı söylem geliştirmeleri ve buna uygun yaklaşım sergilemeleri bakımından benzer yönere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Hareketlerin benzeşen en önemli özelliklerinden biri mesiyani yaklaşımlarıdır. Evanjelizmin İsa-Mesih öğretisi Gülenizmin mesihçi yaklaşım ve iddiası bir yönüyle benzeşen ihtivalara sahiptir. Gülenizmin lideri, sohbetlerinde ilahi güç ve yardımla kutsal bir göreve (mehdilik) layık görüldüğünü ve müntesiplerinin bunu benimsemek suretiyle hareket ettiği iddiasını paylaşmıştır. Bu anlamda

“mesihçi/mehdici” yaklaşımda hareketin liderinin, ilahi ve aşkın bir nitelikle donatılarak müntesipleri üzerindeki etkisi, tahakkümü ve konumu güçlendirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle liderin sarsılmaz ve itirazsız bir konum elde etmesiyle birlikte müntesiplerinin hayatlarına ve her konuda en önemli kararlarına kutsal bir sıfatla müdahale etme imkânı elde edilmiştir. Bu kapsamda lider, müntesiplerin gündelik yaşamından dinî ritüellerine kadar geniş skalada belirleyici/şekillendirici (özel veya aktörel) bir rol üstlenmiştir. Böylelikle müntesiplerinin iradesi etkisizleştirilmekle birlikte liderin sarsılmaz güçlü otoritesinin ve sorgulan(a)maz şahsiyetinin ve dinî yönünün (kutsaliyetinin) meşruiyeti ikame edilmiştir. Bu noktada müntesiplerin bu şekilde kabul edilen ve yürütülen din ve dünya görüşü çerçevesinde “adanmış” üyeler haline dönüşmesi beklenmiştir. Bu yaklaşım tarzı, hareketi, sosyolojik olarak bir yönüyle “içine kapalı” ve “otoriter” bir yapı görüntüsü vermesine neden olmuştur. Hareketin bu yönlerine güç arzusu, hırsı ve sosyo-politik konum kaygısı da eklenince hareket, bir süre sonra Türkiye’de 15 Temmuz 2016 darbe girişiminde açıkça görüldüğü gibi şiddeti ortaya çıkaran bir yöne savrulmuştur. Nitekim bu yaklaşıma göre nihai hedefe ulaşmak için her türlü mekanizmanın araçsallaştırılması meşru ve mübahdır. Şiddete yol açan Gülenizmin bu yaklaşım şekliyle Evanjelik perspektifin “Armagedon Savaşı” anlatısı ve kehaneti arası benzer bir şiddet algısı/hafızası bulunmaktadır. Nitekim Evanjelik anlayışta İsa-Mesih teo-politiği üzerine inşa edilen ve oldukça güçlü ve hâkim bir öğreti olarak milenyalist anlayışa atfedilen “Armagedon Savaşı” öğretisi benzer şekilde şiddeti meşru gösteren bir yaklaşımı ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi hareketlerin mesiyani yaklaşimleri ve pratikleri salt dinsel değildir. Aynı zamanda sosyo-politik gücü etkili ve işlevsel kılmanın önemli bir mekanizmasını oluşturmaktadır. Ayrıca mesiyani kült yaklaşım, hareketlerin grup içi bağlılığı/bağımlılığı sağlamada ve grubun meşrulaştırmında önemli rol üstlenmektedir. Bu nedenle mesiyani kült hareketler temelde dine dayansalar da arka plan perspektiflerinde sosyo-politik gücü meşrulaştırma fikri oldukça etkili olabilmektedir.

Özetle Evanjelizm ile Gülenizm arasında şu benzerlikler tespit edilmiştir:

1. Hareketlerin içinden çıktıkları gelenek ve dini anlayıştan büyük ölçüde ayrıştıkları söylenebilir. Nitekim Evanjelizm, teolojik arka planında İncil yerine Kitâb-ı Mukaddesi önceleyen politika, strateji ve hedefler üretmiştir. Buna benzer şekilde Gülenizm Kur’an, hadis veya sünnet yerine ilk etapta Risale-i Nur külliyyatını, sonrasında ise kutsal metnin “en iyi yorumu” olarak görülen/gösterilen ve salt örgüt liderine ait eserler temelinde bir teolojiyi benimsemiştir. Hareketler, vaaz ettikleri

dinî öğreti, sembol, kavram, düşünce ve yorumları araçsallaştırarak onları kuruluş ve gelişim süreçlerinde en işlevsel kılan küresel yapılardır. Pragmatist yaklaşımı etkili ve işlevsel bir şekilde kullanma becerisine sahip bu yapıların, kutsal metinleri ideolojik, stratejik ve sosyo-politik küresel hedefler çerçevesinde yorumlayarak referans aldıkları dinî gelenekten marjinal bir şekilde farklılaştıkları ve yabancılaştıkları görülmektedir.

2. Evanjelizmde kilise dindarlığı yerine bir taraftan grup ve diğer yandan bireysel dindarlık öne çıkarılmaktadır. Gülenizm de aynı şekilde grup dindarlığını teşvik etmektedir.
3. Evanjelizm kilise yerine ev tipi kiliselerini işlevsel kılmıştır. Gülenizm de cami yerine ışık evlerini araçsallaştırmıştır. Gülenizmin ışık evlerinde olduğu gibi Evanjelic ev kiliseleri de sıcak/samimi ilişkilerin üretildiği mekânlar olarak müntesipler arasında yoğun bir etkileşim/iletişim/ilişkinin ortaya çıktığı yerlerdir. Ayrıca her iki hareket de ev tipi yapılanmalarında zaman zaman çalışkan, zeki ama fakir, yoksul ve ihtiyaç sahibi aile çocuklarını hedef kitle olarak belirleyerek buralarda onların barınma ve eğitimlerini üstlendikleri anlaşılmaktadır.
4. Evanjelizm İsa-Mesih merkezli mesiyani bir teolojik karakter taşımaktadır. Gülenizm de aynı şekilde zaman içerisinde mesiyani bir tavır geliştirmiştir. Gülenizmde grup liderine bağlılığı/bağımlılığı sağlamak için geliştirilen ve hareketin bir anlamda tutkalı işlevini gören mesiyani, liderin kutsallaştırıldığı bir grup yaklaşımıdır. Nitekim Gülenizm liderinin Allah ve Peygamberle rüya gibi birtakım yollarla zaman zaman görüştüğü iddiası bizzat hareket liderince dile getirilmiştir. Bu ve benzeri söylemlerle harekete ve liderine kutsallık zırhı giydirilmeye çalışılmıştır.
5. Ebnajelizm papazlar yerine Evanjelic anlayışı tek kutsal kabul eden vaizler eliyle misyonerlik faaliyeti gerçekleştirmektedir. Gülenizm ise, hareketin imamları, abileri ve ablalarının organize ettiği uygulama ve faaliyetler vasıtasıyla kutsallaştırılmış ve bu yönüyle diğer İslâmî anlayış veya oluşumlardan farklılaşmıştır. Evanjeliclerin ev kiliseleri, ev liderleri, kilise liderleri, kilise kurucuları, hizmet liderleri, bölge/eyalet liderleri, ülke liderleri şeklinde hiyerarşik bir yapısı vardır. Aynı şekilde Gülenizmin grup içi disiplini sağlayan bir kontrol mekanizması olarak hiyerarşik (7 katlı) piramit yapılanmasında ışık evlerinin abi ve ablaları,

ilçelerin, illerin, bölgelerin, ülkelerin, teşkilatların, kurumların, kuruluşların vb. farklı imamları bulunduğu bilinmektedir.

6. Evanjelizm ve Gülenizm diğer toplum ve dinlere karşı küresel ölçekte politik ve stratejik olarak hoşgörü ve diyalog anlayışını geliştirmiştir. Hareketlerin küresel ölçekte “dinler arası diyalog”, “hoşgörü”, “ılımlı olma”, “demokrasi”, “yardımseverlik”, "Doğu-Batı entegrasyonu", "uzlaşma", "dünya barışı", "eşitlik", "adalet", "konsensüs", “dayanışma”, “birlik”, "çoğulculuk" gibi söylemleri dolayısıyla paralel bir metodolojik yaklaşıma sahip oldukları söylenebilir. Hareketlerin özellikle geliştirdikleri “diyalog” yaklaşımıyla referans aldıkları dinî gelenekten büyük ölçüde farklılaştıkları ve yabancılaştıkları söylenebilir. Bunun yanı sıra “İsâ-Mesih”, teslisteki “Baba” yerine “Allah”, “Hıristiyan” terimi yerine “İsevî”, “pastör”, “cemaat lideri”, “Mescid-i İsâ”, “ayet”, “hazret”, “şerif”, “hoca”, “abi” vb. din dilinin işlevsel kılındığı görülmektedir. Hoşgörü ve diyalog anlayışı Gülenizmde benimsenen dinî yaklaşımın “tebliğ (davet) metodu” işlevi gördüğü, Evanjelizmde ise misyonerlik “beyan/ilan (proclamation)” faaliyetinin yöntemi kılındığı söylenebilir. Bu kapsamda hareketlerin küresel ölçekte stratejik olarak uyguladıkları birtakım metotların benzerlikleri dikkat çekmektedir. Bu anlamda Evanjelizmin “kültüre uyarlanma” (contextualisation) metodu ile Gülenizmin dinler arası diyalog ve ılımlı İslâm yaklaşımı arasında sosyo-politik olarak benzer içerik ve stratejiler bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar hem Batı merkezli olması hem de Batı’nın (özellikle Hıristiyan dünyanın) stratejik hedefleriyle örtüşmesi açısından ayrıca benzerlik göstermektedir.
7. Evanjelizm ve Gülenizm, ulusal ve küresel hedeflerinde eşsiz bir güce ulaşmak amacıyla benzer bir yayılım ve gelişim seyrine sahiplerdir. Bu kapsamda iki hareketin benimsedikleri ideoloji ve teolojiji aktarmak ve yaymak amacıyla etkili oldukları toplum veya toplulukların yerel kültür ve geleneğini ihmal etmedikleri söylenebilir.
8. Hareketlerin küresel ölçekte etkili, güçlü ve geniş bir yapıya kavuşma çabası, her türlü dinî/dünyevi/uhrevi aracı kendi çıkarları için kullanabilmesi (dinî istismar etmesi ve araçsallaştırması), genç kitlelere önem vermesi, demokrasi, özgürlük ve insan haklarını her daim vurgulaması, anti-komünizm, Amerikancılık ve seçkincilik özellikleri taşınması, kapitalist ve liberal piyasaya uygun ekonomik eğilimler geliştirmesi, küresel ölçekte dinî ve sosyo-politik bağlamda uzlaşmacı

ve ılımlı bir tavır takınması, hareketlerin gelişim seyirlerinde birbirine paralel küresel, stratejik ve sosyo-politik model yapılanmalar geliştirdiğini göstermektedir.

9. Evanjelizm ve Gülenizm bürokrasi, eğitim, basılı ve görsel yayın ve medya, STK, kültür, ticaret, sağlık vb. birçok alan ve boyutta görünme ve faaliyet gerçekleştirme bakımından benzer bir yapılanma içerisine girmişlerdir. Hareketler küresel ölçekte kreşlere, ilköğretim okullarına, üniversitelere, kolejlere, dergi ve gazetelere, kitabevlerine, TV ve radyo programlarına, ticari faaliyet ve yapılara, reklam gelirlerine, (gezici) vaizlere, sivil toplum örgütlerine ve yayın organlarına sahiptirler.
10. Hareketler ulusal ve küresel ölçekli söylem ve faaliyetler açısından benzer yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Hareketlerin müntesiplerine ilettikleri mesajlardaki ortak temalar oldukça dikkat çekmektedir. Taraftar toplama usulleri ve müntesiplerin harekete bağlı güçlendirmek için üretilen politikalara ve geliştirilen yaklaşımlara bakıldığında bu kanıya varılabilmektedir. Diğer taraftan Evanjelizm ile Gülenizmin ulusal veya küresel ölçekli faaliyetler ve çeşitliliğinde birçok alanda benzer uygulamalara yer verildiği görülmektedir. Evanjelizmin misyon faaliyetlerinde genç ve öğrenci nüfusuna öncelik verilmesi, gençlere özel okuma ve ders grupları kurulması çeşitli spor aktiviteleri, müzik konserleri, sanat festivalleri, el sanatları sergileri, film festivalleri, gençlik kampları, gezi aktiviteleri, yardım kampanyaları, harekete yeni katılanlara karşı samimi ve içten olduklarını göstermek için özel programlar düzenlemeleri özellikle tavsiye edilmektedir. Gülenizm de benzer faaliyetlerle genç ve öğrenci kitlelerine ulaşmayı misyonunun bir gereği olarak oldukça önemli görmüştür.
11. Gülenizmin müntesipleri için söylemleştirdiği “altın nesil”, “kurtuluşa erecek tek hareket (fırka-i naciye)”, “milenyum nesli”, “peygamber nesli”, “ikinci sahabe nesli” mottoları ile Evanjelizmin taraftarları için kavramsallaştırdığı “seçilmiş/seçkin halk” ve “yeniden doğmuş halk” söylemiyle “bu nesilde bütün dünyanın evanjelizasyonu” sloganı, ayrıca taraftarı olmayanlar için kullandığı “kayıp koyunlar” kavramı hareketlerin grup taassubiyeti ve seçkinciliği açısından benzer söylemler geliştirdiklerinin örnekleridir.

Kaynakça | References

- Akben, Mehmet. *Hız İslâm'ın Nüzulü Meselesi: Dini ve Politik Yaklaşımlar*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Albayrak, H. Şule. "Günümüz Türk Din Sosyolojisine İbn Halduncu Bir Katkı: 15 Temmuz Darbe Girişimi". *İslâmî İlimler Dergisi* 12/1 (Haziran 2017), 163–181.
- Alıcı, Mustafa. "Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik ve Reel-Politik Yaklaşımlar". *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/15 (Mayıs 2018), 41–58. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.390796>
- Aljazeera Turk. "Gülen Cemaati: Nereden Nereye?". Erişim 2 Mayıs 2022. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/gulen-cemaati-nereden-nereye>
- Arslan, Mesut. *İnternette Misyonerlik*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Aydın, Mahmut. "Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları". *Dinler Tarihi Araştırmaları-V (Dinler Tarihcileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik)*. ed. Asife Ünal. 49-68. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği, 2005.
- Aydın, Mahmut. "Melez ve Senkretik Bir Yapılanma Olarak Fetullahçı Terör Örgütü". *Eskiyeni* /34 (Mayıs 2017), 75–94.
- Aydın, Mahmut. "Dinlerarası Diyalog Yeni Bir Misyon Yöntemi mi?". *İslamiyat* 5/3 (Temmuz-Eylül 2002), 17-48.
- Bahadır, Merve – Çapcıoğlu, İhsan. "Yeni Dini Hareketlerde Çevrimiçi ve Çevrimdışı Yönelimler: Sahaja Yoga Örneği". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 32/2 (Nisan 2021), 372-386.
- Baykara, Sevin. *15 Temmuz Darbe Girişimi ve Türk Dış Politikasına Etkileri*. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Bayraktar, Mehmet. *Dinlerarası Diyalog ve Başkalaştırılan İslâm*. İstanbul: Kelâm Yayınları, 2011.
- Bayraklı, Enes – Ulutaş, Ufuk. *FETÖ'nün Anatomisi*. İstanbul: SETA Yayınları, 2017.
- Bayraklı, Enes vd. *FETÖ'nün Birleşik Krallık Yapılanması*. İstanbul: SETA Yayınları, 2018.
- Bedir, Şener Faruk. "Reformasyon'dan Günümüze Evanjelik Hıristiyanlık". *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3/6 (Güz 2013), 73-98.
- Bedir, Şener Faruk. *Evanjelik Hıristiyanlığın Misyon Anlayışı ve Misyonerlik Yöntemleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Berger, Peter L. "Sekülerizmin Gerilemesi". *Medeniyetler Çatışması*. ed. Murat Yılmaz. 378-397. Ankara: Vadi Yayınları, 1995.
- Bodur, H. Ezber. "Moonculuk Hareketi ve Türkiye'de Benzer Bir Cemaat Yapılanmasının Sosyolojik Analizi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /1 (Haziran 2003), 13-39.
- Çatalbaş, Resul. "Avrupa'nın İlk Evanjelikleri: Moravyalılar". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Haziran 2013), 113-126. <https://doi.org/10.14395/jdiv57>
- DİYKB, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. *Kendi Dilinden FETÖ: Örgütlü Bir Din İstismarı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Eker, Emrah. *Güney Kore'de Evanjelik Hareket*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

- Elmas, Büşra. *Evanjelik Hıristiyanlarda Kıyamet İnanıcı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Gentile, Emilio. *God's Democracy: American Religion After September 11*. Westport: Praeger Publishers, 2008.
- Guthrie, Stan. "Doors into Islam". *Christianity Today* 46/10 (September 2002), 1-34.
- Gündüz, Şinasi. "Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*. ed. Ömer Faruk Harman. 351-378. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Gündüz, Şinasi. "Protestan Geleneğinde Yeni Hıristiyan Sağı Olarak Evanjelizm". *VIII. Kur'an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar*. 51-59. Ankara: Fecr Yayınları, 2006.
- Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/193-199. Erişim 2 Haziran 2022. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/30/C30009766.pdf>
- Hajdari, Sevgi Altundal. *Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri*. İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2016. <file:///C:/Users/HP/OneDrive/Masa%C3%BCst%C3%BC/MAKALELER/SOSYO-POL%C4%B0T%C4%B0K%20PARAD%4%B0GMADA%20BENZE%C5%9EEN%20YAPILAR%20EVANJEL%C4%B0ZM%20VE%20G%C3%9CLEN%C4%B0ZM/Yeni%20Kaynak%C3%A7a/2016-yetim-misyonerlik-raporu-ramazan.pdf>.
- Hallsell, Grace. *Tanrı'yı Kıyamete Zorlamak*. çev. Mustafa Acar – Hüsnü Özmen. Ankara: KİM Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Huntington, Samuel Phillips. *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. çev. Mehmet Turhan – Y. Z. Cem Soydemir. İstanbul: Okyanus Yayınları, 14. Basım, 2015.
- Hutton, Joseph E. *A History of the Moravian Church*. Michigan: Christian Classics Ethereal Library, 1909.
- İnat, Kemal vd. *Almanya'da FETÖ Yapılanması ve Almanya'nın FETÖ Politikası*. İstanbul: SETA Yayınları, 2018.
- James, R. Alton. "Missions in the Twentieth and Twenty-First Centuries". *Missiology: An Introduction to the Foundations, History, and the Strategies of World Missions*. Ed. John Mark Terry. 217-232. Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2. Basım, 2015.
- Kaymal, Cansu. *Cemaatten Darbeci Örgüte Dönüşüm: Gülen Hareketi'nin Analizi*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Knitter, Paul F. "Diyalog ve Misyon". çev. Mahmut Aydın. *İslâmiyat* 5/3 (Temmuz-Eylül 2002), 82-85.
- Koyuncu, Büke. *Ak Parti'nin Ulusal Kimlik Vizyonunda İslam Unsuru Türkiye'de Ulusal Kimlik-Din İlişkisi Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Kurt, Ramazan Kağan. *Evanjelizm-Dünya İmparatorluğu ve Türkiye*. İstanbul: Birharf Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Kurtoğlu, Ramazan. "ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelist-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye". *Sosyoloji Konferansları* 41 (Ağustos 2011), 15-40.
- Larson, Warren F. "Critical Contextualization and Muslim Conversion." *International Journal of Frontier Missions* 13/4 (December 1996), 189-191.

- Malkoç, Mustafa Numan. "Türkiye'de Protestan Misyonerliği". *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Komisyon, 181–191. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Marsden, George M. *Understanding Fundamentalism, and Evangelicalism*. Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1991.
- Myklebust, Olav Guttorm. *The Study of Missions in Theological Education*. 2 Cilt. Oslo: Egede Institutet, 1955-1957.
- Noll, Mark A. *The Rise of Evangelicalism: The Age of Edwards, Whitefield, and The Wesleys*. Downers Grove: InterVarsity Press, 2004.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Okumuş, Ejder. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Maarif Mektepleri, 2018.
- Oran, Filiz Çoban. "Amerikan Kimliği ve Dış Politikasında Evanjelizmin İzleri: Sosyal-İnşacı Perspektiften ABD-İsrail İlişkileri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül, 2017), 2019-2037.
- Özdalga, Elisabeth. *İslâmcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif*. çev. Gamze Türkoğlu Oğuz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Özel, Cemal. *Türkiye'de Çokkültürlülük Çoğulculuk ve Din*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Öztürk, Hüseyin. "FETÖ Üzerine Bir Analiz". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (Temmuz 2018), 175-190.
- Parshall, Phil. *New Paths in Muslim Evangelism: Evangelical Approaches to Contextualization*. Michigan: Grand Rapids, 1980.
- PRC, Pew Research Center. "The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050". Erişim 8 Nisan 2022. https://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2015/03/PF_15.04.02_ProjectionsFullReport.pdf.
- PRC, Pew Research Center. "America's Changing Religious Landscape." Erişim 25 Mayıs 2022. <http://www.pewforum.org/2015/05/12/americas-changing-religious-landscape>
- PRC, Pew Research Center. "About-Three-in-Ten U.S. Adults Are Now Religiously Unaffiliated". Erişim 12 Mayıs 2022. <https://www.pewresearch.org/religion/2021/12/14/about-three-in-ten-u-s-adults-are-now-religiously-unaffiliated/>
- Poyraz, Ergün. *İhanet ve Darbe*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2016.
- Salleh, Mohd Afandi. *The Christian Right & US Foreign Policy in the 21st Century*. Surabaya: Airlangga University Press, 2019.
- Saylam, Gökalp. *ABD Dış Politikası ve Evanjelizm*. Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Sanchez, Daniel R. "Strategies for Starting Churches". *Missiology: An Introduction to the Foundations, History, and the Strategies of World Missions*. Ed. John Mark Terry. 409-423. Nashville: Broadman & Holman Publishers, 2. Basım, 2015.
- Schoenbaum, David. *The United States and the state of Israel*. New York: Oxford University Press, 1993.

- Simson, Wolfgang. *Houses that Change the World: The Return of the House Churches*. London: Authentic Media, 2004.
- Spector, Stephen. *Evangelicals and Israel*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Tennet, Timothy C. *Theology in the Context of World Christianity*. Michigan: Zondervan Academic, 2007.
- Tenny-Brittian, William. *House Church Manual*. Missouri: Chalice Press, 2004.
- Topcan, Özlem. “Batı Medeniyeti Gölgesinde Ötekilerin İnşası”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 126/249 (Aralık 2020), 347-368.
- Twaddle, Michael. “Christian Missions and Third World States”. *Christian Missionaries and the State in the Third World*. Ed. Holger Bernt Hansen – Michael Twaddle. 1-16. Ohio: Ohio University Press, 2002.
- White, George Edward. *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*. çev. Cem Tarık Yüksel. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Wilcox, Clyde – Robinson Carin. *Onward Christian Soldiers: The Religious Right in American Politics*. Boulder: Westview Press, 2010.
- Yamaç, Muhammed. *Darbe ve Din*. Ankara: Eskiyei Yayınları, 2020.
- Yamaç, Muhammed. “Evanjelik Dinî Hareketin Teo-sosyolojik Paradigması”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (Temmuz 2022), 704-726.
- Yavuz, M. Hakan. *Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşîler, Milli Görüş ve Ak Parti*. çev. Ahmet Yıldız. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Yaylar, Yasin. *Evanjelizm ve Türkiye Planı*. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Yılmaz, Hakan. “Evanjelik Hareket ve Radyo Televizyon Yayıncılığı”. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Aralık 2019), 317-332.
- Yılmaz, Hakan. “Evanjelik Hareketin ABD Siyaset Kurumundan Dinî Talepleri Üzerine Bir İnceleme”. *Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Haziran 2020), 27-58. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3908651>
- Yürük, Emre. “18. ve 19. Yüzyıllarda Hint Altkıtasında Müslümanların Eğitim Öğretim Meselesi: Oryantalizm–Evanjelizm Mücadelesi ve Medreselerde Ekolleşme”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020), 1485-1514. <https://doi.org/10.33415/daad.758276>